Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

CUMHURİYET TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Yıl 11. Sayı 21. Bahar 2015

Hacettepe University
The Atatürk Institute for
Modern Turkish History

JOURNAL of MODERN TURKISH HISTORY

Year 11. Issue 21. Spring 2015

YÖNETİM YERİ / CONTACT:

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Beytepe/Ankara P.K 06800
Tel: (+90) 312 297 68 70 Fax: (+90) 312 299 20 76
Tel (ed.): (+90) 312 297 68 70/129
Web: www.ait.hacettepe.edu.tr
E-mail: ctad.editor@gmail.com

CUMHURİYET TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
ISSN 1305-1458 E-ISSN 2147-1592
Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nce yılda iki kez yayınlanan yaygın süreli hakemli bir dergidir. Yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

The Journal of Modern Turkish History is a peer-reviewed scholarly journal, published biannually by The Atatürk Institute for Modern Turkish History, Hacettepe University. The Journal consists of manuscripts in Turkish and English.

Basıldığı Yer: Hacettepe Üniversitesi Basımevi
06100 Sıhhıye/Ankara
Tel: 0312 310-97-90

CUMHURİYET TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Yıl 11. Sayı 21. BAHAR 2015

JOURNAL of MODERN TURKISH HISTORY

Year 11. Issue 21. SPRING 2015

CUMHURİYET TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

YIL 11. SAYI 21. BAHAR 2015

JOURNAL of MODERN TURKISH HISTORY

YEAR 11. ISSUE 21. SPRING 2015

İçindekiler/Contents

Sunuş

İdris YÜCEL

Hacettepe Üniversitesi

Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, 2015 Bahar sayısında, 19. Yüzyılın son çeyreğinden 1980 ihtilaline değin geniş bir zaman yelpazesi aralığında sekiz çalışmaya yer verdi. Sayının ilk makalesi, tarih anlatısının yakın geçmişimizde tecrübe ettiği değişimi II. Meşrutiyet ekseninde ele aldı. Yazar Ümüt Akagündüz, *II. Meşrutiyet Yılları Düşünce Dünyamızda Tarih ve Tarih Yazımı Üstüne Bir Değerlendirme* başlıklı çalışmasında Hükümdar merkezli bir tarih anlatımından devlet, millet, halk, kültür, düşünce ve zihniyet merkezli bir tarih anlatımına geçişin, geçmişin anlamlandırılmasında yarattığı farkı, Fuat Köprülü, Gabriel Monod, Emin Ali ve Ahmet Şuayp gibi düşünürlerin görüşleri kapsamında analiz etti. Bu sayıda II. Meşrutiyet dönemine odaklanan bir diğer çalışma ise Osmanlı siyasal yaşamının oldukça tartışmalı karakterlerinden biri olan Prens Sabahattin'in Hıristiyan unsurlar ve özellikle de Rumlar nezdindeki imajını ortaya koymakta. Nilüfer Erdem, *II. Meşrutiyetin İlânı Sonrası Helenlerin Prens Sabahattin'e Gösterdikleri İlginin Yunan Basınındaki Yansımaları* başlıklı çalışmasında, konuyu, Prens Sabahattin'in ülkeye dönüşü sırasındaki kutlamalar ve azınlıklar arasındaki sevinç gösterileri ile Prensin Patrikhanenin ayrıcalıklarına dokunulmayacağına dair beyanatı temelinde ele alıyor.

Bu sayıda yakın dönem Osmanlı geçmişine dair yer verdiğimiz bir diğer çalışma Biray Çakmak tarafından kaleme alındı. Çakmak, *Geç Dönem Osmanlı Toplumunda Köylünün Sosyo-Ekonomik Durumu: Yönetilen Zümre Olarak Kendi İfadelerine Göre Uşak Köylüsü* başlıklı çalışmasında, zengin Osmanlı kaynakları zemininde, Uşak Kazası köylülerinin 19. yüzyıl sonlarındaki sosyo-ekonomik durumunu, köylünün ağzından okuyucuyla buluşturmakla kalmıyor, taşra ahalisinin sosyo-ekonomik durumunu olumsuz etkileyen beşerî ve doğal unsurlara da dikkat çekiyor.

Engin Çağdaş Bulut, 1927'de kurulan ve beş farklı bölgede faaliyet gösteren Umumi Müfettişliklerin tarihçesini, temel işlevlerini ve olumlu-olumsuz yanlarını detayları ile ele aldı. *Devletin Taşradaki Eli: Umumi Müfettişlikler* başlığını taşıyan çalışma, Umumi Müfettişlikleri, merkeziyetçi politikanın bir ürünü olarak tanımlayıp, asıl kuruluş amacı emniyet ve asayiş sorununu gidermek olan bu kurumların, aynı zamanda ekonomik, kültürel ve sosyal alanlarda da projeler yarattığını belirtiyor.

Kemalizm gerek bir düşünce akımı gerekse terminolojik bir kavram olarak, yalnızca Atatürk dönemi ve sonrasında değil, günümüze değin tartışmaların odağında yer alagelmiştir. Yazar Ahmet Gülen, *II. Dünya Savaşı'ndan 27 Mayıs'a İsmet İnönü Söylemlerinde Kemalizm* başlıklı çalışmasında Kemalizm kavramının kökenlerini, felsefi zeminini ve İsmet İnönü'nün söylemleri zeminindeki tarihsel yolculuğunu ele alıyor.

Sayımızda yer alan bir diğer çalışmada ise Erol Evcin, Mustafa Kemal Atatürk'ün Bolu'ya gerçekleştirdiği ziyaretlerin detayları yer alıyor. İlk kez Milli Mücadele yıllarında Fransız Edip Claude Farrére ile İzmit'te yapacağı bir görüşme nedeniyle Bolu sınırları dâhilindeki Göynük'e gelen Gazi, bölgeyi ikinci olarak ancak 1934 yılında Reis-i Cumhur olarak ziyaret etme fırsatını buluyor. Çalışmada aktarılan birçok ilginç anekdot arasında, Atatürk'ün yolculuk sırasında Kazan'da karşılaştığı Satı Kadın'ın, 5. Dönem Mebus seçimleri sonrası Meclise girme hakkı kazanması ve yine Bolu şehrini ziyadesiyle beğenen Atatürk'ün, keşke burayı Ankara'yı başkent seçmeden evvel görmüş olsaydım dediği şeklindeki anlatı da yer alıyor.

27 Mayıs 1960 sonrası adeta gelenekselleşen Askeri müdahaleler 1970'li ve 1980'li yılların siyasi yaşamını şekillendirmekle kalmamış, günümüze kadar uzanan hararetli siyasi ve hukuki tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu sürece dair, Bahar 2015 sayımızda iki makaleye yer verdik. Bunlardan ilki 12 Mart 1971 muhtırası sonrası tesis edilen birinci ve ikinci Milliyetçi Cephe hükümetlerini ele aldı. Arif Ilıman ve Cengiz Dönmez'in ortaklaşa gerçekleştirdikleri çalışma, 14 Ekim 1973 seçimleri ile başlayan, 12 Eylül 1980 darbesine kadar sürecek koalisyonlar dönemi içerisindeki I. ve II. Milliyetçi Cephe Hükûmetlerine odaklanıyor. 1980 askeri müdahalesinde dış dinamiklerin etkisine dair bir diğer önemli tartışma ise Mehmet Akif Okur tarafından, *The American Geopolitical Interests and Turkey On the Eve of the September 12, 1980 Coup* başlıklı çalışmada ele alınıyor. Okur, Amerikan kaynakları temelinde gerçekleştirdiği çalışmada, 1980 darbesini, ABD'nin İran, Afganistan ve Yunanistan (NATO) merkezli jeopolitik hamleleri zemininde değerlendiriyor.

Bahar 2015 sayısına hakemlik yapmak suretiyle değerli katkılarda bulunan akademisyenlerimize ve sayının hazırlanmasında emeği geçen herkese içtenlikle teşekkür eder, keyifli okumalar dileriz.

20 Haziran 2015, Beytepe/Ankara

II. Meşrutiyet Yılları Düşünce Dünyamızda Tarih ve Tarih Yazımı Üstüne Bir Değerlendirme

Ümüt AKAGÜNDÜZ
Yrd.Doç.Dr., Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi.
E-mail: umutakagunduz1@gmail.com

ÖZ

AKAGÜNDÜZ, Ümüt, **II. Meşrutiyet Yılları Düşünce Dünyamızda Tarih ve Tarih Yazımı Üstüne bir Değerlendirme**, CTAD, Yıl 11, Sayı 21 (Bahar 2015), s. 3-31.

Tarihin doğasına ilişkin tartışmalar artan boyutlarıyla yüzyıllardır önemini korumaktadır. Tarih metodolojisi ve tarih felsefesinin incelediği bu doğa, çeşitli tartışmaları içinde barındırmakta olup tarih ile bilim, tarih ile sanat, tarih ile edebiyat arasındaki ilişkilere odaklanmaktadır. Özellikle XIX. ve XX. yüzyıllarda tarih, sosyal bilimlerin kazandığı önem ile daha farklı bir noktaya ulaşmıştır. Hükümdar merkezli bir tarih anlatımından devlet, millet, halk, kültür, düşünce, zihniyet merkezli bir tarih anlatımına geçiş geçmişin daha farklı koşullarla anlamlandırılmasına yol açmıştır. Elbette ki bu değişim tarih metodolojisinin ruhuna da yansımış, geliştirilen yeni yöntemler ışığında tarih kendisine has bir disiplin haline gelmiştir. Değişen bu süreçten şüphesiz ki tarihçiliğimizde etkilenmiştir. Türkiye'de tarih anlatımının çeşitli sorunlarla iç içe geçtiği belirgin bir durumdur. Ancak burada dikkat çeken ülkemiz tarihçilerinin Batı'daki tartışmaları takip etmiş olmalarıdır. Namık Kemal ve Ahmet Cevdet Paşa ile başlayan bu süreç II. Meşrutiyet ile ciddi bir kırılma yaşamıştır. 1908-1918 yılları arasında basın dünyasında yaşanan canlanma, düşüncenin akışkanlığını arttırarak tarih yöntemi hakkında Cumhuriyet'e kalacak bir miras bırakmıştır. Vakanüvislik, nesnellik, tarih-bilim ilişkisi, belgenin tasnifi ve yazımı, tarihte gerçeklik, toplum ve tarih, uygarlık ve tarih, ahlak ve tarih, istatistik ve tarih gibi konular dönemin dergilerinde Fuat Köprülü, Ahmet Şuayp, Gabriel Monod, Celal Nuri, Mehmet Zekeriya, Ziya Gökalp gibi önemli düşünürüler tarafından değer-

lendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Metodoloji, Bilim, II. Meşrutiyet, Dergiler.

ABSTRACT

AKAGÜNDÜZ, Ümüt, **An Assessment on History and Historiography in our World of Thought in the Second Constitutional Period**, CTAD, Year 11, Issue 21, (Spring 2015), s. 3-31.

Discussions on the history essence have growingly maintained their importance for years. This essence which is researched by philosophy of history and historical methods make serious contribution for modern social sciences by examining various disputes between history and science, history and arts, history and literature. History played an active role for the progress of civilization by means of the improvement of social sciences in the nineteenth and the twentieth century. Transition from heroes and dynasty-centred historical method to state, nation, people, culture and mentality centred historical method caused the evaluation of the past in different styles. This change which influenced the history essence also evolved history as a unique social science. Our historiography undoubtedly has been affected by this progress for years. Even though historiography has various problems in Turkey the Turkish historians have swiftly followed conspicuous arguments in the West since the nineteenth century. This progress which began with Ahmet Cevdet and Namık Kemal experienced a critical turning point in the Second Constitutional Period (1908-1918). Augmentation of the magazine variety in the Second Constitutional Period left a rich legacy to New Republic about content of the historiography. History and science, civilization and history, moral and history, society and history, statistics and history, regimentation and writing of document, reality in history, distortion, chronicles, objectivity, subjectivity and so forth were evaluated in the magazines of the Second Constitutional Period by thinkers and historians including Fuat Köprülü, Ahmet Şuayp, Gabriel Monod, Celal Nuri, Mehmet Zekeriya as well as Ziya Gökalp.

Keywords: History, Historiography, Science, the Second Constitutional Period, Magazines.

Giriş

Bu çalışmada tarih ve tarihçiliğimizde yaşanan dönüşümün dinamiklerini tarih metodolojisinin önemli düşünürleri ile II. Meşrutiyet döneminin dergilerinden yararlanarak irdelemeye çalışacağız. II. Meşrutiyet yıllarında devletin geri kalmışlığının nasıl çözümlenebileceğine dair gelişen eleştirel bakış, hemen hemen her konuda izlenebilmektedir. Bunun, dönemin çağdaş tarih anlayışı için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Makalemizde II. Meşrutiyet dönemi dergilerinde yer edinen tarih metodolojisi birikimini özellikle eleştirel tavır ve yöntemde yaşanan farklılaşmadan hareketle analiz edeceğiz. Buradaki temel amacımız, metodolojik birikimi bütün yönleriyle ele almaktan ziyade tarih yazımı üstünde hangi fikirler demetinin ortaya çıktığını belirginleştirip Türkiye'deki tarihçiliğin

birikimini aydınlatabilmektir. Çalışmamızda iki yönlü literatür taraması yapılmıştır. İlk olarak tarih yönteminin önemli düşünürlerinin fikirleri tespit edilmiş, ikinci olarak ise 1908-1918 yıllarında yayımlanan dergilerde tarih yazımını alakadar eden metinler belirlenerek çevrilmiştir. Elde ettiğimiz veriler makalenin kapsamını ve düşünür çeşitliliğini somutlaştırarak Cumhuriyet'e miras kalan tarih yazımının niteliği hakkında değerlendirme yapmamıza olanak sağlamıştır.

Modern tarih disiplininin ülkemizde etkin bir unsur haline gelmesinde belirleyici rol oynayan akım şüphesiz ki milliyetçiliktir. Namık Kemal ile başlayan bu yeni süreçte tarihin, devletin devamlılığı kadar milletin devamlılığı içinde önemli olduğu kanaati yerleşmeye başlamıştır.[1] Öyle ki uygarlık ile tarih arasındaki ilişkiye dikkat çeken Namık Kemal devletin kurtuluşunun köklü bir tarih eğitimi ve tarih bilinci ile mümkün olduğuna inanmıştır.[2] II. Abdülhamit zamanında tarihe artan ilgi ise milliyetçilik ile tarih arasındaki ilişkiyi kuvvetlendirmiştir. Ahmet Vefik Paşa (1823-1891), Süleyman Paşa (1838-1892), Ahmet Mithat Efendi (1844-1912), Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895), Mizancı Murat (1854-1917), Necip Asım (1861-1935) gibi müverrihler milliyetçilik ile tarih arasındaki ilişkiye odaklanarak sonraki yılların birikimine yön vermişlerdir.[3] Burada dikkat çeken nokta, Batı dillerini bilen bu dönem müverrihlerinin geçmişi anlatırken eskiye nazaran çok daha fazla Batılı kaynaklardan yararlanmış olmalarıdır.[4] Özellikle Ahmet Cevdet Paşa tarih yöntemi üstüne pek çok yenilik getirerek tarih yazımının yönünü değiştirmiştir. Arşivlerden, kendinden önceki vakanüvislerin eserlerinden ve farklı dillerde kaleme alınmış metinlerden yararlanarak eserlerini hazırlayan Ahmet Cevdet seleflerinin eserlerinden bağımsız da hareket edebilmiştir.[5] Ancak Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e uzanan süreçte her ne kadar tarihçilik belirgin bir gelişme göstermişse de bunun yeterli olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir. Tarih yazımında farklılaşmalar yaşanmış olsa da bu devamlılık gösteren bir kurumsallaşmaya yol açmamıştır.[6] Bu kurumsallaşma sürecinin en önemli ayağı şüphesiz ki 1909 yılında kurulan *Tarih-i Osmanî Encümeni*'dir. Modern tarihçiliğe adım atılmasında ciddi katkılar sağlayan bu encümen, belgelerin nasıl toplanıp nasıl tasnif edileceği, kaynaklardan nasıl yararlanılacağı üstüne ilk

---

[1] İbrahim Şirin, "Osmanlı'da Tarihin Anlam Arayışı", *OTAM*, S. 11, 2002, s. 563

[2] Agm., s. 567.

[3] David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Fener Yay., İstanbul, 1998, s. 40-44.

[4] Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış", *İnsan ve Toplum Bilgisi Dergisi*, Bahar 2013, S. 1, s. 284.

[5] Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1992, s. 410.

[6] İlber Ortaylı, "Osmanlı Tarih Yazıcılığının Evrimi Üzerine Düşünceler", *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*, Ankara, 1983, s. 425-426.

bilimsel örnekleri verdiği gibi *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*'nda bunların yayınlanmasını da sağlamıştır.[7]

1908'de Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesiyle beraber Türkiye'de yaşanan kırılmalar siyasetten düşünceye uzanan uzun bir etki-tepki silsilesi yaratmıştır. Batı eksenli okullar sayesinde bakış açıları değişen Jön Türkler, toplumsal sorunları çözmek için politikaya ortak olduklarını iddia ederek siyasi iradeyi temsil ettiklerine inanmışlardır.[8] Aslında bu, Batılılaşmanın getirdiği yeni bir siyasal-kamusal alan anlayışının yansımasıydı. Çünkü cemaatten topluma, mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçiş ile birlikte vatandaşlık kavramı doğmuş, yasalaştırma sayesinde hak ve sınırlar belirlenmiş, alt-orta tabakanın siyasete dâhil olmasını sağlayan anayasal düzen biçimlendirilmiştir.[9] Önceki yıllarla karşılaştırıldığında politik birey sayısında yaşanan artış düşünmeyi, eleştirmeyi, fikir beyan etmeyi olağan hale getirmiştir.[10] Artık kurumsallaşmış, objektif, halka hizmet eden bir idare anlayışı, vatandaşlığı içselleştiren sivil-askeri bürokratların esas hedefidir. Bu çerçevede tebaadan vatandaşa geçiş, gelişen kamuoyu, etkinleşen meclis içi muhalefet, demokrasi pratiği ve ulusal egemenlik, II. Meşrutiyet yıllarını önemli kılan noktalar olacaktır.[11]

Osmanlı Devleti'nde siyasette yaşanan dönüşümün izlerini önce düşüncede izlemek pek çok konunun aydınlatılmasına yardımcı olmaktadır. Düşünce dünyamızın II. Meşrutiyet yıllarındaki seslenişi sahip olduğu *Yeni Osmanlı* ruhu ile değişen bilgi üretim ve yayılım yöntemlerinin macerasını görünürleştirmektedir. Batılı fikirlerin var olan düşünsel birikim ile girişmiş olduğu sentez, klasik düşüncenin kalemlerinden ayrılan yeni bir yapılanmaya yol açarak kitaplarda, gazetelerde, dergilerde tartışılıyordu. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra iki yüz gazete yayımlanmış, gazetelerin tirajları iki binden elli bine kadar yükselmiştir. Öyle ki her görüşten gazetenin yayın hayatına girdiği bu on yıllık dönemde 918 gazete ve dergi çıkmıştır.[12] Tıpkı kadın hareketinde olduğu gibi tarih metodolojisi de ister istemez bundan etkilenmiştir. Artık vakanüvis geleneğini eleştiren,

---

[7] Zeki Arıkan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarihçilik", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İletişim Yay., İstanbul, 1985, s. 1593.

[8] Masami Arai, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği,* Çev. Tansel Demirel, İletişim Yay., İstanbul, 2000, s. 74.

[9] Füsun Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Günümüze Vatandaşlık Eğitimi,* İletişim Yay., İstanbul, 2009, s. 27, Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme,* Çev: Fatmagül Berktay, Kaynak Yay., İstanbul, 1999, s. 135.

[10] Tarık Zafer Tunaya, *Hürriyetin İlanı: II. Meşrutiyet'in Siyasi Hayatına Bakışlar,* Baha Matbaası, İstanbul*, 1959* s. 28.

[11] Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,* YKY, İstanbul, 2006, s. 219-220.

[12] Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi,* Remzi Kitabevi, Ankara, 2003, s. 83-84.

fen bilimlerini önemseyen dinsel tarih anlayışının dışına çıkıp milliyetçi bir tarih anlayışı ile geçmişi yorumlamaya çalışan bir zümre vardır.[13]

Uygarlık, Bilim ve Tarih

II. Meşrutiyet dönemi düşünce dünyasında pek çok düşünür tarihin ne olduğunu ve nasıl yazılması gerektiğini değerlendirmiştir. Bu değerlendirmeler bizlere, dönemin değişen koşullarında geçmişin nasıl farklılaştığını somutlaştırarak tarih yazımını etkileyen yeni fikirleri belirginleştirmektedir. En başta tarihin sorgulama yeteneği üstüne yaşanan, tarihi eleştirebilir hale getiren yeni dinamikler söz konusudur ki bu dinamiklerin varlığında olayların ard arda sıralanması değil yorumlanabilmesi önemlidir. Aslında tarih ile bilim arasında yaşanan bütünleşme artık II. Meşrutiyet'in zihin dünyasında da yer edinmekteydi. Uygarlık kavramı hakkında bazı zihinlerde kırılma yaşandığını bunun da bilimsel çalışmalardan yararlanan bir bakış açısı geliştirdiğini görmekteyiz. Bilime dayanarak alanlarını yeniden tanımlayan tarihçilere göre insanlık sürekli bir değişimin, gelişimin ve olgunlaşmanın içindedir.[14] Ebedi olanlar bile son derece değişkenken insan ile doğa arasındaki değişimin süreklilik arz etmesi elbette ki normaldi.[15] Hatta bu değişimin bambaşka bir karakteri de vardır. Eric Hobsbawm'a (1917-2012) göre tarihin ilerleme ile özdeşleşen amacı, uzun azı dişli kaplanlardan korkan insanın nasıl olurda kendi silahlarından korkar hale geldiğidir.[16] Edward Hallet Carr'ın (1892-1982) görüşlerine de dikkat edilmelidir. Ona göre ortada bilim ve teknikte ilerleyen bir dünya vardır. Ama burada sorulması gereken, insanın evrimi teknolojinin evriminden geri kaldığında toplumun organizasyonunda ve toplumsal çevreye hâkimiyette nasıl bir ilerlemenin olacağıdır?.[17] Yani tarihçi için belirleyici olan insanın geçirdiği dönüşümün boyutlarını anlayabil-

---

[13] Kadın hareketindeki düşünsel farklılaşma için Bkz. Ümüt Akagündüz, "Kadın ve Kadınlığa Dair II. Meşrutiyet Dönemi Dergilerinden Yansımalar (1908-1918)", *Folklor Edebiyat*, C. 19, S. 73, 2013, s. 63-80, Osmanlı Devleti'nde fen bilimlerinin gelişimine örnek için bkz. Seval Yinilmez Akagündüz, "Osmanlı Devleti'nde Okutulan İlk Fizik Ders Kitabı: Usûl-ü Hikmet-i Tabiiye (Doğa Felsefesine Giriş)", *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, C.2, S.2, 2013, s. 58-77, Dinsel tarih anlayışının değişimi için bkz. İsmail Hakkı Demircioğlu, "Osmanlı Devletinde Tarih Yazımının Tarih Öğretimi Üzerine Etkileri", Milli Eğitim, S. 193, 2012, s.117.

[14] Beverley Southgate, *Tarih Ne ve Neden: Antik, Modern ve Postmodern Yaklaşımlar*, Çev: Berkay Ekrem Ersöz, Çağdaş Dizdar vd., Phoenix Yayınları, Ankara, 2012, s. 45.

[15] Bernhard Brosius, *Tarihin Yapıları: Tarihsel Materyalizme Giriş*, Çev: Nefat Ağırnaslı, Yordam Kitap, İstanbul, 2008, s. 22.

[16] Eric Hobsbawm, *Tarih Üzerine*, Çev: Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s. 47.

[17] Edward Hallet Carr, *Tarih Nedir*, Çev: Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yay., İstanbul, 2009, s. 133.

mektir. İnsanlığı bugüne ulaştıran yolun inişlerini ve çıkışlarını anlamayan bir tarihçi alakasız konularla, salon oyunlarıyla vakit geçirmekten kurtulamaz.[18]

Maddi ve düşünsel ilerlemeyi yorumlayan XIX. yüzyıl tarihçiliğine göre ilerlemenin gelecekteki sonucu aklın sağladığı mutluluktur.[19] Muallim J. Weber'e göre tarih, insanoğlunun asırlık hayallerini, sefaletini ve sevinçlerini gözler önüne sererek bağnaz zamanların bilim sayesinde nasıl eskilerde kaldığını açığa çıkartmakta ve daha da önemlisi canlılar dünyasına çok daha geç katılan insanın bile yüz binlerce yıl geriye giden bir geçmişinin olduğunu kanıtlamaktadır. Artık zorluklara karşı kendisini koruyabilmek için zekâsını ve bilimi kullanan insan, tarih metotları sayesinde duvarların üstünde bulunan ya da topraktan çıkarılan dilleri çözmüş, kendisinin bir anda bu dünyaya ayak basmadığını binlerce yıllık bir süreç sonrasında bugüne ulaştığını anlamıştır.[20] Tartışmaya felsefi boyutuyla yaklaşan Gabriel Monod'a (1844-112) göre ise varlığımıza odaklanan tarih, nereden geldiğimizi, nasıl yaşadığımızı ve nereye gittiğimizi araştırmaktadır.[21] Satı Bey'e (1880-1969) göre ise hayat akıl ve zekâ ile yönetilen bir savaştır. Bu savaşta varlığını sürdürmek isteyen insanın sayısız düşmanını yenmesi gerekmiştir.[22] Başlangıçta doğa karşısında oldukça savunmasız olan insan, aklıyla gerçekleştirdiği gözlemler sonucunda edindiği yeni bilgileri düşmanlarına karşı kullanmıştır. Uygarlık ile tarih arasındaki ilişkide insanın kendisini savunmak için öncelikle taş kullandığını sonra madenlerden yararlanarak tunçtan, demirden baltalar, mızraklar, kargılar, çekiçler yaptığını belirten Satı Bey, tüfeğin icadı ile ise en korkunç hayvanların bile dize getirildiğine işaret etmektedir. Elbette ki insan sadece bunlarla sınırlı kalmamış hastalıklara karşı ilaçlar geliştirmiş, soğuktan, yağmurdan korunabilmek için elbiseler yapıp evler inşa etmiş, en uzak gezegenleri görebilecek aletler icat edip, birkaç dakikada kilometreler kat eden araçlar, dağları

---

[18] Hobsbawm, *age.*, s. 97.

[19] John Tosh, *Tarihin Peşinde*, Çev: Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2005, s. 145.

[20] Muallim J. Weber, "Asırların Panoraması Yahut Tarih-i Kâinata Bir Nazar", *İçtihat*, S. 50, 1328 (1912/1913), s. 1155-1156.

[21] Gabriel Monod, *Tarihte Usul*, Çev: Kazım Şinası Dersan, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1938, s. 47. Gabriel Monod'un bu metni 1916'da çevrilerek Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuasının 3. ve 4. sayılarında yayınlanmıştır. Eserin II. Meşrutiyet yıllarına ait künyesi şu şekildedir. Gabriel Monod, "Tarihte Usul-I", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası,* S. 3, Temmuz 1332 (Temmuz/Ağustos 1916), s. 341-356. Gabriel Monod, "Tarihte Usul-II", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, S. 4, Eylül 1332 (Eylül/Ekim 1916), s. 439-455. Eserin orijinal kaynağı için bkz. Gabriel Monod, "Histoire", *De la Méthode dans les Sciences*, Félix Alcan, Paris, 1909, s. 319-362.

[22] Satı Bey, "Tarih ve Hikemiyyat-i Ulum: Ulum-u Tabiyye", *Envar-ı Ulum*, S.1, 28 Ağustos 1324(10 Eylül 1908), s. 10.

delebilecek kuvvetler elde etmiştir.[23] Yani toplumsal olaylar, bilimsel yenilikler öyle bir anda ortaya çıkmamış, küçük bir tohum yavaş yavaş gelişerek patlak vermiştir. Günü gününe takip edildiğinde bu değişikliklerin hemen fark edilemediği de bir gerçektir. Örneğin Rönesans sanatı bir anda ortaya çıkmamıştır. Temelleri IX. yüzyılda Şarlman (742-814) zamanında atılan bu sanatın gelişimi XVI. yüzyıla kadar hiç durmamıştır.[24]

İşte bu yavaş olgunlaşmanın sonucunda düşmanları ile giriştiği binlerce yıllık mücadeleden aklı ile galip gelen insan her tarafı istila etmiştir.[25] Uygarlık ile tarih arasında bilim sayesinde kurulan bu ilişki rastlantı değildir. XVIII. yüzyılda yeni bilim eskisine galip gelmiş Orta Çağ'ın fantastik evreninin yerini modern dünyanın kabulleri almıştır. Yeni dönemin bilim adamı olayları açıklarken mekanik çıkarımlardan, bilimsel uygulamalardan yararlanarak evrenin yasalarının din ile değil matematiğin basitliği ile açıklanabileceğini iddia etmiştir. [26] Leon E. Halkin'e (1906-1998) göre fen bilimlerinde matematik ne ise sosyal bilimlerde de tarih odur. Hatta her iki bilimde doğruluğun ve hakikatin teminatıdır.[27] Konuya insani boyuttan yaklaşan Carr ise bilim adamlarının ve tarihçilerin, insanın çevresine etkisinden, çevrenin ise insana etkisinden kaynaklanan benzer inceleme alanlarına sahip olduklarına dikkat çekmektedir. Kimyagerin, jeoloğun ya da tarihçinin yöntemleri birbirlerinden farklı olabilir ancak hepsi aynı soruyu sorarak insanı ve çevreyi anlamaya çalışır: Niçin? [28] Tarihin bir bilim olduğunu kabul eden Robin George Collingwood (1889-1943) ise onun özel bir konuma sahip olduğunu iddia etmektedir. Tarihin işi, gözlemlenemeyen olayları araştırarak kanıtlarıyla bilimsel çıkarımlara ulaşmaktır. Ona göre zihninizde var olan bir düşünceden emin olmak istiyorsanız elinizde onun kitap, mektup ya da dergi şeklini almış bir kanıtı bulunmalıdır.[29] Birincil kaynaklara dayanmayan her türlü tarih yazma girişimini reddeden Leopold von Ranke (1795-1886) ise tarihi profesyonel eğitim görmüş tarihçiler tarafından gerçekleştirilen pozitif bir bilime

---

[23] Bu yeni bilgilerin etkisini Satı Bey şu şekilde değerlendirmektedir: *"Görüyorsunuz ki efendiler nevi beşer muharebe-i hayatta galibiyeti tabiiyyat ve kavanin hakkındaki tedkikad ve malumat sayesinde kazanmıştır. Ve ancak bu sayede muhafaza edebilecektir. Tabiiyyat hakkındaki malumatın tabir-i aherle ulum-u tabiiyyenin ehemmiyet-i maddiyesini tedkik etmek için bunu hatırdan çıkarmamalısınız."* Bkz. Satı Bey, a.g.m., s.10-11.

[24] Ahmet Şuayp, "Yirminci Asırda Tarih", *Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiyye Mecmuası*, S. 1, 15 Kanun-ı Evvel 1324 (28 Aralık 1908), s. 20-21.

[25] Şelale, "Tarih-i Medeniyete Bir Nazar", *Şelale*, S.8, 30 Mart 1913, s. 6.

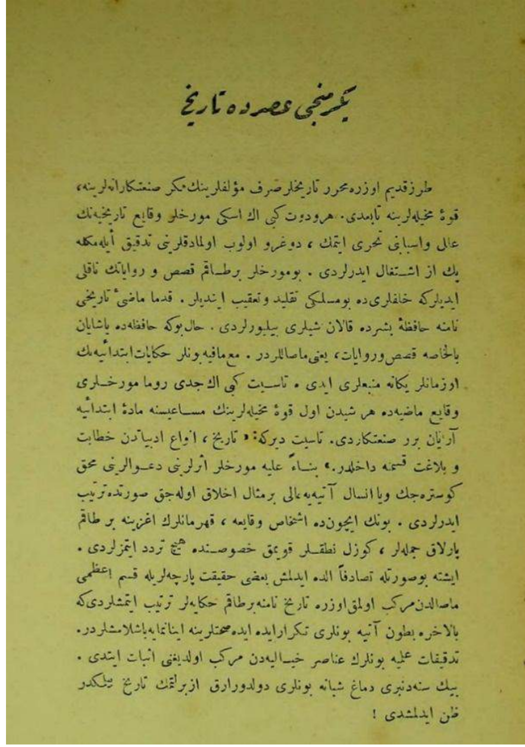
[26] Southgate, *age.*, s. 44.

[27] Leon E. Halkin, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, Çev: Bahaeddin Yediyıldız, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2000, s. 9.

[28] Carr, *age.*, s. 98.

[29] Robin George Collingwood, *Tarih Tasarımı*, Çev: Kurtuluş Dinçer, Gündoğan Yay., Ankara, 1996, s. 344.

dönüştürmüştür. Buna göre katı kurallara bağlı bir bilim olarak tarih değer yargılarını ve metafizik söylemleri kabul etmeyen nesnel bir araştırma disiplinidir.[30]

یكرمنجی عصرده تاریخ

طرز قدیم اوزره محرر تاریخلر صرف مؤلفلرینك مكر صنعتكارانه‌لرینه،
قوهٔ مخیله‌لرینه تابعدی. هرودوت كبی اك اسكی مورخلر وقایع تاریخیه‌نك
علل واسبابنی تحری ایتمك ، دوغرو اولوب اولمادقلرینی تدقیق ایله‌مكله
بك از اشتغال ایدرلردی . بو مورخلر بر طاقم قصص و روایاتك ناقلی
ایدیلركه خلفلری ده بو مسلكی تقلید وتعقیب ایتدیلر . قدما ماضیٔ تاریخی
نامنه حافظهٔ بشرده قالان شیلری بیلیورلردی . حالبوكه حافظه‌ده یاشایان
بالخاصه قصص وروایات، یعنی ماصاللردر . مع مافیه بونلر حكایات ابتدائیه‌نك
او زمانلر یگانه منبعلری ایدی . تاسیت كبی اك جدی روما مورخلری
وقایع ماضیه‌ده هر شیدن اول قوهٔ مخیله‌لرینك مساعیسنه مادهٔ ابتدائیه
آرایان بر ر صنعتكاردی. تاسیت دیركه: « تاریخ ، انواع ادبیاتدن خطابت
و بلاغت قسمنه داخلدر.» بناءً علیه مورخلر اثرلرینی دعوالرینی محق
كوستره‌جك ویا انسال آتیه‌یه عالی بر مثال اخلاق اوله‌جق صورتده ترتیب
ایدرلردی . بونك ایچون‌ده اشخاص وقایعه ، قهرمانلرك اغزینه بر طاقم
پارلاق جمله‌لر ، كوزل نطقلر قویمق خصوصنده هیچ تردد ایتمزلردی .
ایشته بو صورتله تصادفاً الده ایدلمش بعض حقیقت پارچه‌لریله قسم اعظمی
ماصالدن مركب اولمق اوزره تاریخ نامنه بر طاقم حكایه‌لر ترتیب ایتمشلردی كه
بالآخره بطون آتیه بونلری تكرار ایده ایده مختلرینه اینانمایه باشلامشلردر.
تدقیقات علمیه بونلرك عناصر خیالیه‌دن مركب اولدیغنی اثبات ایتدی .
بیك سنه‌دنبری دماغ بشری بونلری دولدورارق ازبرلمك تاریخ بیلمكدر
ظن ایدلمشدی !

Resim-1. Ahmet Şuayp, "Yirminci Asırda Tarih", *Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiyye Mecmuası*, S. 1, 15 Kanun-ı Evvel 1324 (28 Aralık 1908), s. 20.

Özellikle XIX. yüzyıl ile birlikte bilimsel çalışmaların kazandığı hız geçmişinde bilimsel yöntemlerle anlaşılabileceğinin düşünülmesine neden olmuştur. Artık tarih ile gerçeklik arasındaki bağ söz konusu edilmekte, eski tarih yönteminin hayal ürünü eserlere yol açtığına inanılmaktadır. Ahmet Şuayp'a (1876-1910) göre Heredot (M.Ö. 484-M.Ö. 425) gibi pek çok tarihçi bahsettikleri olayların gerçekten doğru olup olmadığını irdeleme ihtiyacı duymamışlardır. Daha çok bir takım fikir ve olayları nakletmeyi uygun gören bu tarihçilerin anlattıkları çoğunlukla masaldan ibaret olup kuşaktan kuşağa aktarılmaya devam etmiştir.[31] Şüp-

[30] George G. İggers, *Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı:Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme*, Çev: Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2007, s. 25.

[31] Hüseyin Kazım masal, efsane söz konusu olduğunda farklı bir isme paragraf açmaktadır. Ona göre İbn-i Haldun geçmişin anlatımından masalları uzaklaştıran ilk kişidir. "*Hakim-i zifünun lakabıyla tekrim ettiğimiz İbn-i Haldun'un bab-ı istiksaya küşad ettiğini görürüz. Şarkın medar-ı iftiharı olan bu ulema-i ferid o zamana göre tarih ilmi ihata ettiği zaman anane-i vukuat içine karışmış olan efsaneleri birer birer bulup çıkarmağa illiyet-i gayeyi taharriye hikmet-i kainat hakkında hakikatler söylemeye başladı.*" Bkz.

hesiz ki tarihin amacı doğruluk hissini belirleyerek gerçeği ortaya çıkartmaktır. Bunu yaparken tarihçi tarafsızlığını bozmadan olaylar hakkında kütüphaneleri, arşivleri tarayarak karşılaştırmalar yapabilmelidir.[32]

Bu arada tarih hakkında sorular sormaya başladığınızda ister istemez bilim-felsefe ilişkisine de adım atılmaktadır. John Tosh'a göre felsefeciler arasında hararetli tartışmalar yaratan tarih-felsefe ilişkisi XIX. yüzyıldan itibaren tarihin bir bilim olup olmadığına odaklanmıştır. Bilimsel standartlara göre tartışmayı değerlendiren tarihçiler, tarihsel bilginin ancak bilimsel yöntem ile geçerlilik kazanacağından hemfikirlerken olaya daha idealist yaklaşan çevrelerse insani olayların tamamen içsel bir süreç olduğunu iddia etmektedirler.[33] Aslında bilimsel gerçeklik de insan tarafından oluşturulmuştur, fakat bilimsel gerçeklik her zaman doğada gerçekliğini kanıtlayabilecek değerler bulabilmektedir. İşte tarihte olmayan bu nesnel kontroldür. Tarihçinin laboratuvarı yoktur; ama gene de nesnelliği arzulamaktan ve araştırmaktan vazgeçmez.[34] Bu nedenle bu içsel süreçte ne kadar doğa bilimlerinden yararlanırsa yararlansın her halükarda hayal gücüne başvurulmalıdır. Çünkü tarihçinin tek kaygısı geçmişe açıklama getirmek değil geçmişi yeniden kurup algılanabilir hale getirmektir. Bunu yaparken ise hayal gücü tarihçinin vazgeçilmez aracıdır.[35]

Ahmet Şuayp'a göre bilim ve tekniğin uygarlığa kattığı hızdan bir disiplin olarak tarih de etkilenmiştir. Geçmişin neden ve sonuçlarının anlaşılabilmesi için dinsel anlatımdan vazgeçilmeye başlandığına dikkat çeken yazar için tarih bir takım gerekliliklerle iç içedir. Öyle ki bu gereklilikler büsbütün başka ve bir birine benzemeyen şekiller altında tekrar tekrar ortaya çıkabilir. Burada gerekliliği sağlayan mesela bir savaşın ne tür sonuçlar yarattığıdır. Yani önemli olan tarihte bir savaşa ya da antlaşmaya bakarken savaş kaybedilse de kazanılsa da siyasi, toplumsal ve ekonomik etkilerinin neler olduğunu analiz edebilmektir.[36] Bir nevi geçmişin arkasında bulunan masalları en aza indirerek gerçekçi bir bakış açısıyla geçmişi somutlaştırabilmektir tarih. Ahmet Şuayp tarih, uygarlık, akıl arasındaki ilişkiye farklı bir bakış açısı da sunmaktadır. Ona göre insanı idare eden aklı değil doğamızın toplamını oluşturan güdüler, hisler, ihtiyaçlar ve ihtiraslardır. Aklın ve bilimin mahsulü olan keşifler, teknik yenilikler toplumun

---

Hüseyin Kazım, "Bir Mesele-i İlmiye Bizde Tarih-I", *Devr-i Cedid*, S.4, 25 Mayıs 1325(7 Haziran 1909), s. 55., Ahmet Şuayp, agm., s. 11.

[32] M., "Tarih ve Müverrih", *Şelale*, S. 11, 20 Nisan 1913, s. 3.

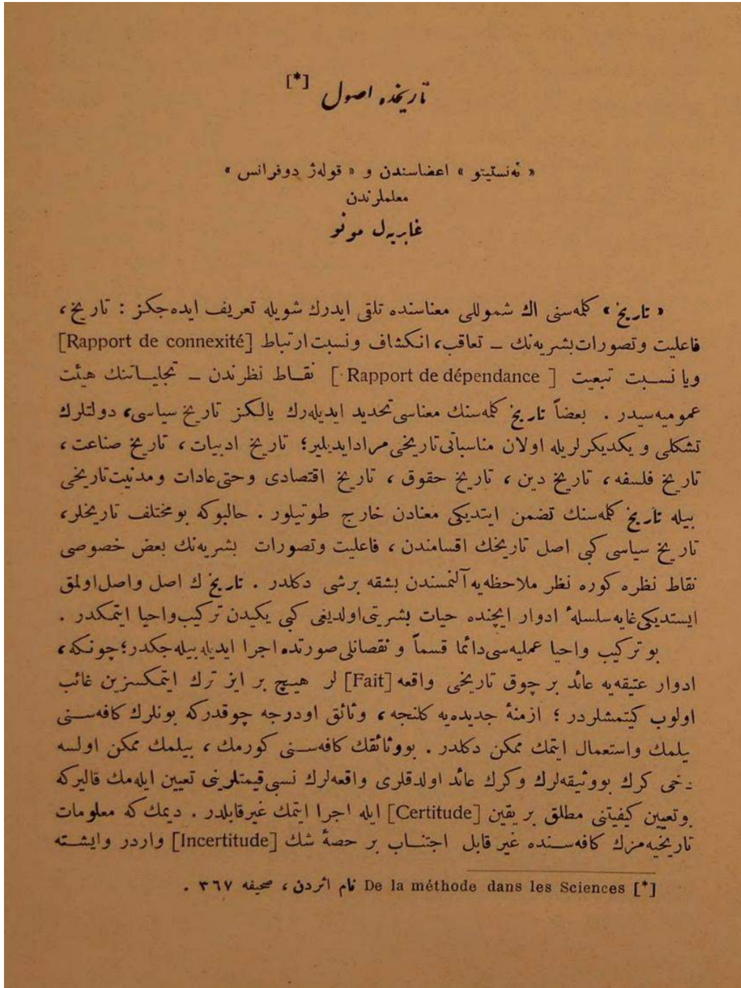
[33] Tosh, *age*., s. 122-123.

[34] Halkin, *age*., s. 13.

[35] Tosh, *age*., s. 130.

[36] Ahmet Şuayp, agm., s. 14.

mevcut şartlarını değiştirebilir, ama tarihte parlak roller oynayanların üstün zekâları ile değil güçlü hisleri ile başarılı oldukları unutulmamalıdır.[37]

تاریخده اصول [*]

« آنستیتو » اعضاسندن و « قوله‌ژ دوفرانس » معلملرندن

غابریل مونو

« تاریخ » کلمه‌سنی اك شموللی معناسنده تلقی ایدرك شویله تعریف ایده‌جکز : تاریخ، فاعلیت وتصورات بشریه‌نك ـ تعاقب، انکشاف ونسبت ارتباط [Rapport de connexité] ویا نسبت تبعیت [Rapport de dépendance] نقاط نظرندن ـ تجلیاتنك هیئت عمومیه‌سیدر . بعضاً تاریخ کلمه‌سنك معناسی تحدید ایدیله‌رك یالکز تاریخ سیاسی، دولتلرك تشکلی و یکدیکرلریله اولان مناسباتی تاریخی مراد ایدیلیر؛ تاریخ ادبیات، تاریخ صناعت، تاریخ فلسفه، تاریخ دین، تاریخ حقوق، تاریخ اقتصادی وحتی عادات ومدنیت تاریخی بیله تاریخ کلمه‌سنك تضمن ایتدیکی معنادن خارج طوتیلور . حالبوکه بو مختلف تاریخلر، تاریخ سیاسی کبی اصل تاریخك اقسامندن، فاعلیت وتصورات بشریه‌نك بعض خصوصی نقاط نظره کوره نظر ملاحظه‌یه آلنمسندن بشقه برشی دکلدر . تاریخك اصل واصل اولمق ایستدیکی غایه سلسلهٔ ادوار ایچنده حیات بشریتی اولدیغی کبی یکیدن ترکیب واحیا ایتمکدر .

بو ترکیب واحیا عملیه‌سی دائما قسماً و نقصانلی صورتده اجرا ایدیله‌بیله‌جکدر؛ چونکه، ادوار عتیقه‌یه عائد بر چوق تاریخی واقعه [Fait] لر هیچ بر ایز ترك ایتمکسزین غائب اولوب کیتمشلردر ؛ ازمنهٔ جدیده‌یه کلنجه، وثائق اودرجه چوقدرکه بونلرك کافه‌سنی بیلمك واستعمال ایتمك ممکن دکلدر . بو وثائقك کافه‌سنی کورمك، بیلمك ممکن اولسه [...]خی کرك بو وثیقه‌لرك وکرك عائد اولدقلری واقعه‌لرك نسبی قیمتلرینی تعیین ایله‌مك قابلیرکه وتعیین کیفیتی مطلق بر یقین [Certitude] ایله اجرا ایتمك غیر قابلدر . دیمك که معلومات تاریخیه‌مزك کافه‌سنده غیر قابل اجتناب بر حصهٔ شك [Incertitude] واردر وایشته

[*] De la méthode dans les Sciences نام اثردن، صحیفه ۳٦۷ .

Resim-2. Gabriel Monod, "Tarihte Usul-I", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, S. 3, Temmuz 1332 (Temmuz/Ağustos 1916), s. 341.

Roma İmparatorluğu'nu örnekleyen Ahmet Şuayp, imparatorluk gerilerken Romalıların her zamankinden daha bilgili, eğitimli ve zeki olduklarını ama onlara başlangıçtaki gücü katan kararlılık ve özgüvenin ortadan kalktığını söylemektedir. Ya da Kuzey Amerika ile Güney Amerika arasındaki farklılıkta olduğu gibi ona göre Güneyliler, Kuzeylilerin kanunlarını, yöntemlerini aldıkları halde bireysel kuvvete, görev bilincine yani hareketlendirici hislere sahip olmadıklarından

[37] Agm., s. 15.

baskıcı yöntemlerden kurtulamamışlardır. Bu da Ahmet Şuayp'ın zihninden bize göstermektedir ki fikirlerimizi ve eylemlerimizi düzenleyen arzularımız, ihtiraslarımız ve ihtiyaçlarımızdır. Yani düşünüldüğü gibi insanın gerçek rehberi eylemlerini nadiren idare eden aklı değil hisleridir diyen Ahmet Şuayp şunları da eklemektedir:[38]

> *"İnsanları idare eden akıl ve zekâ değildir, hayat mecmuası tâbiyyet-i esasiyemizi teşkil eden ve hissiyât-ı nam-ı umûmiyesi elinde toplanan sevk-i tabiî, ihtiyâcât, ihtirâsât gibi şeylerdir. Vakıa mahsûl-ü zekâ ve irfân olan keşfiyât-ı âlemiyye ve sanâyiye şerâit-i mevcûdiyet-i beşeriyyeyi tâdîl edebilir. Binâenaleyh zekâ bu tebdîlâtın bil-vâsıta aletidir. Sahne-i âlemde parlak roller oynayanlar fart-ı zekâlarıyla değil belki hissiyâtlarının yani tabiîyyet-i esasiyyelerinin kuvveti sayesinde buna muvaffak olmuşlardır."*[39]

Gabriel Monod ise şüphe ve öznellik nedeniyle tarihe bazen bilim unvanının layık görülmediğini belirterek bu bakış açısının yanlışlığına işaret etmektedir. Elbette ki tarihte şüphe ve öznellik sorunu vardır, ama bu sorun sadece tarihe özgü olmayıp insani bilimlerin tamamında mevcuttur. Öyle ki öznellik olmasa bile şüphe matematik, astronomi, fizik ve kimya gibi fen bilimlerinde de görünmektedir.[40] Ahmet Şuayp'a göre bu gerçekliği belirleme kaygısı tarihin bilim mi sanat mı olduğu tartışmasına sebep olmuştur. Ernest Renan'ın (1823-1892) *"İsa'nın Hayatı"* adlı eserinde doğru satır sayısı çok azdır ama yazarının edebi yeteneği çalışmayı okunabilir kılmıştır. Çünkü sıradan insanın yazardan istediği doğru olandan ziyade tartışmalar, intikamlar ve nefretlerdir.[41] Ziya Gökalp (1876-1924) tarihin bir bilim mi sanat mı olduğu tartışmasına daha farklı yaklaşmaktadır. Tarihi gerçek tarih ve milli tarih olmak üzere ikiye ayıran Ziya Gökalp, gerçek tarihin bilim olduğunu, kendine ait kanunlarının ve yöntemlerinin bulunduğunu belirtirken milli tarihin ise bir sanat olduğunu iddia eder. Çocukların eğitiminde kullanılan milli tarih bir milletin değerlerini, kahramanlıklarını ve faziletlerini kavratarak sanatsal özellikler kazanır. Burada dikkat edilmesi gereken milli tarihin yöntemlerinin gerçek tarih yazılırken kullanılmamasıdır.[42] Ziya

---

[38] Agm., s. 16.

[39] Agm., s. 15.

[40] Gabriel Monod, *age., .*3.

[41] Ahmet Şuayp, agm., s. 12, Celal Nuri'nin Vagner'den yola çıkarak verdiği örnek sanat-tarih ilişkisini belirginleştirmektedir. *"Ekseriyet cumhur, amme-i etfal, ilmin mertebe-i kusvasına varamayanlar veya buna mecbur olmayanlar felsefe ve hikmeti de, tarihi de bedbin olmak, hakaik-i eşya karşısında fütura uğramak için okumamalıdırlar. Bunlara göre tarih sertabip bir dasitandır, takriben bir şehname-i firdevsidir. Musiki ve tiyatroda tarih ile mütevaggil olduğu zaman "realist" olmaz, milli ve hatta " romantik" olur.* Celal Nuri, "Milli Tarih, Tenkidi Tarihi", *Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası*, S. 5-36, 6 Teşrin-i Evvel 1917 (6 Ekim 1917), s.171.

[42] Ziya Gökalp, "Tarih İlim mi Yoksa Sanat mı", *Küçük Mecmua*, S. 11, 14 Ağustos 1338 (14 Ağustos 1922), s. 15-16.

Gökalp gibi Celal Nuri de (1881-1938) tarihi ikiye ayırır: Milli tarih ve tenkidi tarih. Milli tarihin ruhu güçlendiren bir ahlak dersi olduğunu belirten yazar, onun realist değil romantik olduğunu savunur. Tenkidi tarih ise ona göre üst bir anlatıdır. Öyle ki sıradan insanların tenkidi tarihi anlayabilmesi ya da bunların okullarda okutulabilmesi pek mümkün değildir. Ama tenkidi tarih olmadan ilerlemenin, medeniyetin duracağı da unutulmamalıdır. Eğer tenkidi tarih geliştirilmezse bu dünyayı anlayabilmek, milli hastalıklara çare bulabilmek mümkün değildir.[43] Her ne kadar Ziya Gökalp ve Celal Nuri benzer noktalardan hareketle ayrım yapmış olsalar da gerçek tarihin ya da tenkidi tarihin bile bir bilim olup olmadığı üstüne ciddi çıkışlar vardır. Çünkü tarih, bilimin alt dallarından birisine indirgediğinde bilimsel yöntemlerin uygulanabilirliği sorunu ortaya çıkmaktadır. XIX. yüzyılı, tarihin yüzyılı olarak değerlendiren Emin Ali, artık tarihten fen bilimlerinin kesinliğinin beklendiğini, tarihin de buna ulaşmak için çabaladığını iddia etmektedir. Emin Ali, tarih ile biyolojiyi karşılaştırarak tarihin bir bilim olup olmadığı üstündeki tartışmayı netleştirmektedir. Tarihin bilim ile ilişkisini anlatan ciltler dolusu kitap bulunduğunu belirten yazara göre, tarihçilerden beklenen günden güne artan sağlam ve bilimsel hükümleri, yöntemleri kullanmalarıdır. Bu çerçevede tarihin iki yola sahip olduğunu belirten Emin Ali tarihin ya bilimsel bir şekle bürüneceğini ya da heveslilerinin isteklerine mahkûm olacağını iddia etmektedir.[44]

Elbette ki tarihin takip ettiği bilimsel yöntemler biyolojinin takip ettiği bilimsel yöntemlerden farklıdır. Emin Ali'ye göre tarih olmuş bitmiş olayları incelediğinden en temel bilimsel yöntemden yani gözlemden yoksundur. Tarihçi için olaya odaklanmanın tek bir vasıtası vardır. O da olayın izini taşıyan belgelerdir. Bu nedenle tarih yöntemi belgenin sağladığı olanaklarla kısıtlanmıştır.[45] Ancak buradaki sorun belgede kesinliğin nasıl sağlanabileceğidir. Geçmişi incelerken tarihin yararlanabileceği temel kaynağın belge olduğunu düşündüğümüzde süreç ister istemez karmaşıklaşmaktadır. Öncesinde dinsel tarih, anlatımın ideolojik merkezindeyken artık kesinliği bulmak için akla, bilime başvurulması gerektiği, büyük adamların geçmişte oynadıkları olağanüstü rollere odaklanılması gerektiği, ırka ya da atalara dayanılması gerektiği ya da ekonomiye güvenilmesi gerektiği

---

[43] Celal Nuri, "Milli Tarih, Tenkidi Tarihi", s. 171-172.

[44] *"Târîh bu suretle ya îlmi bir mahiyet alıp zabt ü rabt olunacak ve yâhud heveskârların, sanatkârların arzu ve ilhâmına tabiî olacaktı. Târîh birinci şıkkı tercih ederek bazen buhranlı ve bazen muntazam hatvelerle ilimler kafilesine iltihâk için cidâl ediyor. Bu iltihâkın nasıl ve nerede olacağı tahmin edilmiş fakat vuzûh ile tâyin etmemiştir. İltihâk yerindeki bu vuzûhsuzluk târihin her türlü zabt-ü rabtından ârî, husûsî usûl ve kaidelerden mahrûm hudutsuz bir marifet olduğu suretinde telâkki edilmemelidir. Vâkıa bugün misâl biyolojinin ilm olup olmadığına dair hiçbir münâkaşaya tesâdüf edilmediğine mukâbil tarihin ilm veya sanat olacağına dâir münâkaşalar ciltler doldurmaktadır."* Emin Ali, " Tarihte Usul", *Yeni Mecmua*, S. 52, 14 Temmuz 1918, s. 515.

[45] Agm., s. 515.

gibi yeni yeni bakış açıları tarihsel anlatımı doldurmaktadır.[46] Dinsel tarih ile akla dayalı tarih arasındaki ayrıma dikkat çeken Celal Nuri ise Fransız tarihçilerden yola çıkarak tartışmayı daha da belirginleştirmektedir. Martin Bouquet (1685-1754) ve Montesquieu'nın (1689-1755) eserlerini karşılaştıran Celal Nuri, Bouquet'in eserini kurgulayanın din olduğunu Hıristiyanlığın merkeze yerleştirilerek metnin kaleme alındığına dikkat çekerken Montesquieu'nun eserinde Hristiyanlık esaslarına dayanan rolün ortadan kalktığını, fen bilimleri nasıl tartışılıyorsa tarihin de öyle tartışıldığını belirtmektedir. Artık zaferi sağlayan Cebrail değil askerin yeteneği, kullandığı silahların yeterliliği ve generallerin stratejileridir.[47]

Bu arada elbette ki belgenin gerçekten doğru olup olmadığını, yazanının zihninde kırılıp kırılmadığını bilemeyiz. Çarpıtmayı ve aldatmayı seven insan psikolojisi tarafsızlığı engelleyen bir unsurdur. Öyle ki algılarımız sadece dış dünya tarafından değil kendi öz benliğimiz tarafından da belirlenir. Southgate'e göre öz benliğimiz bütün algı sürecinden kopartılamaz bir parça olup geçmişi aydınlatırken, yorumlarken ön sırada durmaktan çekinmez. Kısacası benliğimizi benliğimizden sökemediğimizden tarafsızlık mümkün değildir.[48] Ancak John Tosh'a göre öz benlik ve hayal gücü ne kadar tarihi bir metni etkilerse etkilesin herkes gibi tarihçiler de toplumsal kabullerden etkilenirler. Yani tarihsel yorumun kişisel değil de toplumsal tecrübelerle şekillendiğini düşünmek daha doğrudur.[49]

Şüphesiz ki iktidar ile tarihçi arasındaki ilişki tarafsızlığı engelleyen bir başka önemli husustur. İktidarın siyasi amacı ister milliyetçi ister evrensel olsun geçmiş her seferinde yeniden yorumlanır.[50] Gökalp'e göre sözle düşünüş arasında ve düşünüş ile hakikat arasında bir uyumsuzluk vardır. Doğruyu söylemenin gerekliliğinin farkında olmasına rağmen insan çıkarları ya da ihtirasları nedeniyle gerçeği saklayabilir. Bu nedenle belgede yazılı olan sorgusuz sualsiz kabul edilmemelidir.[51] Abdülkerim Akif'e göre ise tarihte olaylar oldukları gibi değildir, olaylar yazarın kafasında aldığı etkilerle değişmiş, dönemin çıkarlarına ve amaçlarına

---

[46] Ahmet Şuayp, agm., s. 17.

[47] Celal Nuri, "Tarih Usullerine Dair", *Edebiyyat-ı Umumiyye Mecmuası*, S. 34, Eylül 1917, s. 134, Gabriel Monod'un konu ile ilgili verdiği şu örnek oldukça açıklayıcı: *"Mesela Paris'in merkeziyet esasına tevfikan hareket eden Fransa'nın payitahtı olmasını intaç etmiş olan sebepleri tetebbu etmek icap eyledikte, bu şehrin coğrafi mevkii, iklim hayatı, zirai, ticaret ve sanayi şartlarını, velhasıl Paris mıntıkasının Şimali Fransa'nın hulasası ve merkezi kılan şartları ve bundan sonra da Paris halkının mümeyyiz vasfını, kralların siyasetini, kilisenin, mekteplerin tesirlerini ilah… gibi birbirinden ayrı ayrı olan ve fakat aralarında sıkı bir irtibat ile teselsül eden ve Fransız merkeziyet ile Paris'in Avrupa'daki mümtaz mevkiinden ibaret olan müşterek neticesine doğru giden vakıalar silsilelerini nazarı itibara almak icap eder."* Gabriel Monad, *a.g.e.*, s. 33.

[48] Southgate, *age.*, s. 114-116.

[49] Tosh, *age.*, s. 132.

[50] Southgate, *age.*, s. 93.

[51] Ziya Gökalp, "Tarihte Usul", *Küçük Mecmua-II*, Çev: Şahin Filiz, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yay., Antalya, 2009, s. 19.

göre şekillenmiştir. Hiçbir tarihçi olayın yaşandığı zaman diliminde neler olduğunu doğrudan analiz edemediğinden bakışlar, görüşler değiştikçe anlatım da değişmektedir. Yaşadığı devrin kişilerinden, olaylarından tarihçinin kurtulamadığını belirten Abdülkerim Akif, tarihte kesinliğin sağlanamayacağını, doğru ve tarafsız bilginin tespit edilemeyeceğini iddia ederek tarafsız bilginin sağlanmasına dair bir yöntem sunmaktadır. Buna göre tarafsız bir tarih, belgelerle yurt dışına gönderilen en güvenilir tarihçinin hazırladığı eser ile mümkündür.[52]

Aynı konu hakkında yorum yapan Gabriel Monod ise olayı anlatan belgelerin toplanmasıyla tarihin yapılmaya başlandığına işaret edip belgenin önemini belirginleştirmektedir. Geçmişin kaynaklarını doğrudan göremeyen tarihçi olayları gören ve işitenlerin kalemlerinden çıkanlara mahkûmdur.[53] Tarihin tarafsızlık dolayısıyla karşılaştığı bu sıkıntı, tarih ile ahlak arasındaki ilişkiyi de belirginleştirmektedir. Beverley Southgate'e göre tarihin önemli bir işlevi de iyinin ödüllendirilip kötünün cezalandırılmasıdır. Yani tarih, insanı erdeme teşvik edip geçmişe ilişkin ahlaki bir bakış açısı yaratmalıdır.[54] Bu nedenle tarihçi ahlaklı bir şekilde mesleğe hizmet ettiğinin bilincinde olmalıdır.[55] Mehmet Zekeriya'nın (1890-1980) tartışmaya yaklaşımı daha serttir. Ona göre tarih, bir takım açıklamalar ve incelemeler eklenen olayların farklı adamlar tarafından aktarıldığı hayali bilgilerdir. Tarih yanlış bir inceleme biçimidir çünkü olayların tarafsızca irdelenebilmesi mümkün değildir. Öyle ki insan şimdinin meseleleri hakkında bile sağlıklı bilgi elde edemezken geçmişin meseleleri hakkında sağlıklı bilgi edebilmesi çok daha zordur.[56]

"Bir İngiliz târîh müellifi sokağa nazır bir odasında bir târîh kitabı yazarken dışarıda gürültü işitir. Bilâhere sokakta kavga edildiğini anlar. Vaka mahallinde

---

[52] Abdülkerim Akif, "Tarih Bir İlim Olamaz", *Güzel Mecmua*, S. 2, 10 Mart 1928, s. 5. Abdülkerim Akif'in bu makalesi II. Meşrutiyet yıllarında yazılmamıştır. Ancak yazarın yazının sonuna düştüğü bir not makalenin önemini de düşündüğümüzde yararlanmamıza yardımcı olmaktadır kanaatindeyiz: *"13 Şubat 1928 Jean-Jacques Rousseau'dan tatbiken nakl"*. Bu arada yazar konu ile ilgili şunları da eklemektedir: *"İnsan yaşadığı devrin muhakkak bazı şahsiyetlerinden ve vakalarından müteessir olur. Bi-taraflığını muhafaza edemez. Onun için muhakkak yazacağı tarih tarafgirlik şâibesinden kurtulamaz. Ve bu sebepten hakikî bir târîh olamaz. Pekiyi yarım ve bir asır sonra olsun yarım ve bir asır evvelki târîhi doğru ve bi-taraflıkla tesbît kâbil midir?. Hayır, çünki her hangi asırda yazılırsa yazılsın her gelen asır adamları kendilerinden eserlerini mutlaka ya takdir veya tashîh iki şıktan birisiyle karşılarlar binâenaleyh yine devrin müverrihi üzerinde tesir bırakmaktan halli kalamazlar…" s. 5*

[53] Gabriel Monod, *age.,* s. 9-10.

[54] Southgate, *age.*, s. 60.

[55] M. agm., s. 4.

[56] M. Zekeriya bu konuda Trablusgarp Savaşı'nı örnekleyerek şunları söylemektedir*: "Herkesin kalbinde büyük bir tesir tevlid eden Trablusgarp meselesi hakkında hangimiz doğru bir haber alabiliyoruz. Her gün gelen telgrafların, ajansların bize ilan ettikleri havadisler o kadar büyük bir tezat teşkil ediyor ki bunlar arasında doğruya intihab edip tayin edebilmek imkânsızdır."* M. Zekeriya, " Tarih Muzırdır", *Yeni Felsefe Mecmuası*, S. 7, 15 Teşrin-i Sani 1327(28 Kasım 1911), s. 11-13.

hazır bulunan hıdmetçilerinden meseleyi tahkîk etmek ister. Fakat her biri başka başka hatta yekdiğerine zıt beyânâtlarda bulununca meselenin mevsûk bir surette tahkîkinin mümkün olmadığını anlar ve meyûs olarak o güne kadar yazdığı sahifeleri yırtıp sobaya atar."[57]

Teknolojinin gelişimi ile bilginin üretimine ve yayılımına dikkat geçen Mehmet Zekeriya, iletişimin yeni olanaklarında bilginin doğruluğunun daha da sorgulanabilir hale geldiğini söylemektedir. Ona göre bu araçlar, yarattıkları bilgi kirliliği nedeniyle hataları azaltmaktan ziyade arttırmaktadır.[58] Mehmet Zekeriya bu makalenin hemen sonrasında yayımladığı bir başka makalede ise tarihin yararları üstünde durmuştur. Tarihin zararlı olduğunu ama faydasız olmadığını belirten Mehmet Zekeriya'ya göre tarih tarafsız bir şekilde geçmişin olaylarını nakledebilirse bizim için elbette oldukça yararlıdır.[59]

Değişen Tarih Yazımının Etkileri

Peki tarih nasıl yazılmalıdır?. Tosh tarihin yazımı aşamasında dikkat edilmesi gereken üç nokta üstünde durmaktadır. İlk etapta tarihçi elindeki araştırma ile kendi değerlerini irdeleyerek araştırmaya uygunluğu denetlemelidir. İkinci olarak tarihçi elindeki delillerle geliştirdiği hipotezi eleştirel bir gözle inceleyen ilk kişi olmalıdır. Son olarak ise tarihçi tarihsel bağlamı kurabilmelidir.[60] Her ne kadar Tosh bunları söylese de XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın başlarında tarih, yazımda hem ideolojik hem de bilimseldir. Her yerde tarih giderek artan düzeyde ideolojilere tutsak edilirken tarihçiler, arşivlere kendi sınıfsal durumlarına ve milliyetçiliklerine bilimsel kanıtlar bulabilmek için giriyorlardı.[61] Gene de tarih metinlerle yazılır hükmü herkesin kabul ettiği bir noktadır. Belgenin önemi o kadar büyüktür ki genellikle araştırmanın çerçevesini, izleyeceği yolu belirleyen belgedir. Tarihçi belgeyi incelerken konu ile ilgili bütün soruları sormalı, tehlike oluşturabilecek olasılıklardan sakınmalıdır.[62] Yani tarihçi geçmiş tecrübelerden akla yatkın değerlendirmeleri süzerek işine yarayacak bir eylem kılavuzu oluşturmalıdır.[63] II. Meşrutiyet'in tarihçileri de tarih yazarken nelere dikkat edilmesi gerektiğine ve belgenin nasıl toplanıp değerlendirilebileceğine odaklanmışlardır. Emin Ali'ye göre belgelere dayandırılan olayların bilimsel bir yöntem ile incelenerek kuvvetli bir eleştiriden geçirilip toplanması ve yorumlanması için o kadar kesin

[57] Agm., s. 11.

[58] Agm., s. 13.

[59] M. Zekeriya, "Tarihin Faidesi", *Yeni Felsefe Mecmuası*, S. 8, 1 Kanun-ı Evvel 1327(14 Aralık 1911), s. 16.

[60] Tosh, *age.*, s. 140.

[61] İggers, *age.*, s. 29.

[62] Halkin, *age.*, s. 18.

[63] Carr, *age.*, s. 117.

yöntemler vardır ki bu yöntemleri kullanmadan bir metin kaleme almak zaman israfıdır. Aslında bu nokta bizi bilim, tarih ve belge arasındaki ilişkiye götürmektedir. Sonuç itibari ile tarihçi, ihtiyaç duyduğu bilgiyi belgeden edineceğinden belgenin değerlendirmesinde kullanılan yöntem her zamankinden önemlidir. Ona göre tarihçi, en başta belgelerdeki kahramanlık çağına ait verilerin yüzeyselliğini fark edebilmelidir.[64] *"Tarih ve Müverrih"* başlıklı yazıya göre amacını belirleyen tarihçi yazdıklarında mümkün mertebe bütünlük sağlamalı alakasız noktalardan uzak durarak şu iki noktayı unutmamalıdır: Mevcut toplumlar ve hükümetler hakkında bilgi sahibi olmak ve şahısların hareket ve halleri hakkında kanaate ulaşabilmek. Yani hükümetlerin ve şahısların tarzları hakkında bilgi sahibi olunarak inkılâplar, değişimler ve diğer politikalar değerlendirilebilmelidir.[65] Belgenin seçiminden ve kontrolünden sonra sıranın yazıma geldiğini belirten Monod, tarihçinin bu aşamada iki sorunla karşı karşıya kaldığını belirtmektedir. İlk başta tarihçi belgelerdeki her konuyu anlatmayacağının bilincinde olmalıdır. Bu nedenle tarihçi tarihi gelişimin anlaşılabilmesi için önemli belgeleri ayıklayabilmelidir. İkinci olarak ise belgelerdeki olaylar silsilesinde her zaman boşluklar olduğu unutulmamalıdır. İşte mevcut gelişimi hakkıyla anlatmak isteyen bir tarihçi kaynaklardaki boşlukları delillere dayandırarak giderebilmelidir.[66] Uygarlıkların değerlendirilirken ne tür yöntemler kullanılacağının üstünde duran Ziya Gökalp'te belgenin önemine işaret etmekte belgenin hangi zamana, hangi yere ve hangi olaya ait olduğunun belirlenmesinin önemine dikkat çekmektedir.[67] Tarihçi öncelikle geçmişin izlerini, belgelerini arayarak bulduklarının kökenlerini, içeriğini tetkik etmeli, daha sonra ise olayları eski haline iade ederek, onları açıklayarak birleştirmelidir. Öyle ki belgenin kaynaklarının incelenmesi tarihçinin zamanın çoğunu alacağından tek bir kanaate ulaşabilmek için belki senelerce tahlil yapılması gerekecektir.[68]

Tarihin nasıl yazılması gerektiğine dair fikirlerini düşünce hayatına yansıtan bir başka tarihçi ise Fuat Köprülü'dür (1890-1966). Sonraki yılların bu ünlü tarihçisi, tarih yazımı hakkında makaleler kaleme alarak modern tarih disiplininin nasıl kurgulanabileceğine dair yol göstermiştir. Osmanlı tarihçiliği ve yöntem tartışması hakkında zihninde ciddi sorular barındıran Köprülü, Batı'nın bilimsel başarılarının altında yatanın belli bir olgunluk ve derinliğe ulaşmış yöntemde görmektedir. Bu yöntemin kaynağında bulunan fen bilimlerinin nasıl sosyal bilimlere uygulanabileceği Köprülü'nün de zihninde yer edinmiştir. Buna göre

[64] Emin Ali, agm., s. 515.

[65] M., agm., s. 4.

[66] Gabriel Monod, *age*., s. 31.

[67] Ziya Gökalp, "Bir Kavmin Tetkikinde Takip Olunacak Usul", *Milli Tetebbular Mecmuası*, S. 2, 1331 (1912/1913), s. 205

[68] Ziya Gökalp, "Tarihte Usul", s. 18.

çağdaş dünyada uzmanlaşamayan, belgeleri tespit edemeyen, düzenleyemeyen ve yorumlayamayan bir tarih yönteminin var olabilmesi mümkün değildir. Yani tarihçi ilk başta uzmanlaşabilmelidir. Vakanüvis geleneğini eleştiren Köprülü'ye göre bizde herkes her konu hakkında bir şeyler söylemeye çalışırken aslında hiçbir konu hakkında hiçbir şey söyleyememektedir. Yani tarihçi, bir edebiyat tarihçisi mi olacağını ya da bir hukuk tarihçisi mi olacağını belirlemeli hatta hangi yüzyılın edebiyat ya da hukuk tarihinde uzmanlaşabileceğini düşünmelidir.[69] Türkiye'de aydının her şeyi bildiğini ama uzmanlaşamadığından aslında hiçbir şey bilmediğini iddia eden düşünür şunları da söylemektedir:

> *"Hâlbuki bizde müverrih her devri her müesseseyi aynı derecede bilen yani bunların hiçbirini bilmeyen demektir. Memlekette değil bu kadar ihtisâs dâirelerine mâlik ilimler hatta bir müessese târîhi ile uğraşanlar yoktur, otuz beş ciltlik târîh vücuda getirmeye çalışmak nihâyet bir hûlyâdır. Fakat yanlış anlaşılmasın, bizde otuz beş ciltlik târîh yazılamaz demiyoruz, bizde en mühim meseleler hakkında ayda bir cild vücuda getirebilecek gayretli kalemler varken onların üçünü dördünü toplayıp bir iki senede yetmiş cild çıkarmak bile kâbil olur. Fakat ilim noktasından yetmiş sayfalık ciddi bir monografi bile manasız cildlere yetmiş kere fâiktır. Edebiyât târîhi, lisân târîhi, güzel sanatlar târîhi, din târîhi, ahlâk târîhi, iktisât târîhi, hukûk târîhi gibi millî târîhin asıl gövdesini teşkil edecek maarifet şubelerinde çalışan hiçbir adamımız yoktur."*[70]

Köprülü sadece tespit etmekle kalmamakta, geçmişin bu yeni anlamlandırma yöntemleri karşısında tarihin modern bir disiplin haline getirilebilmesi için neler yapılması gerektiğine de değinmektedir. Öncelikle devletin bu konuya odaklanması gerektiğini savunan Köprülü, bir encümen-i daniş kurulmasını, milli bir kütüphane oluşturulmasını ve arşiv belgelerine sistematik bir düzen verilmesini isteyerek şunları eklemektedir:

> *"Bir taraftan bu kütüphâne ve hazîne-i evrâk tertip edilirken diğer taraftan da târîhîmizin muhtelif şubelerine ait muhtelif mecmualar neşr edilir ve tab ettirilir. Muntazam bir usûl dâiresinde mesela Bizans, Ermeni ve Gürcü, Slav, Arap, Acem müverrihlerinin bize ait parçaları tasnîf ve tercüme olunur muhtelif meseleler hakkında monografiler yani ayrı ayrı eserler yazılır, arkeolojinin, etnografinin tetkîkleri için heyetler teşkîl edilir. Bu işe aşk ve zevkle hasr-ı hayât edecek müte-*

---

[69] Hüseyin Kazım'ın Bir Mesele-i İlmiye Bizde Tarih-II adlı yazısı Osmanlı tarihçiliği ve tarihçileri hakkında yaptığı yorumlarla dikkat çekmektedir. Bkz. Hüseyin Kazım, Bir Mesele-i İlmiye Bizde Tarih-II, *Devr-i Cedid*, S.5, 1 Haziran 1325 (14 Haziran 1909), s. 71-74, Köprülüzade Mehmet Fuat, "Bizde Milli Tarih Yazılabilir mi", *Yeni Mecmua*, S. 22, 6 Kanun-ı Evvel 1918 (1 Aralık 1918), s. 428.

[70] Agm., s. 428.

hassısların idaresi altında tamamen Avrupaî bir zihniyetle çalışacak olursa yarım asır sonra millî târîhimizin tenvîr edeceğini görürüz."[71]

Belge ile okuma arasındaki ilişki değinilen bir başka noktadır. Southgate'e göre çevrilen metin dikkatli bir analizden geçirilmelidir, çünkü metinde bulunanlar yazıldıkları çağın düşünüş, yaşayış, algılayış değerleri ile şekillenmiştir. Bu nedenle her olay için dil ile alakalı noktalar bir hayli önemlidir.[72] Belgenin düzenlenmesinden ve değerlendirilmesinden önce yapılması gereken en önemli işin okunanı anlamak olduğunu hatırlatan Emin Ali'ye göre tarihi bir metni kaleme almadan önce tarih, felsefe ve düşünce akımları ile ilgili büyük eserler mutlaka gözden geçirilmelidir.[73] Eğer mevcut belgeyi sağlıklı bir şekilde okuyamazsak o belgeden nitelikli şekilde yararlanamayız. Çünkü belgenin incelediğimiz konunun ihtiyacını ne kadar karşılayabildiğini anlayabilmemiz ancak belgenin içeriğinin netleştirilmesiyle mümkündür.[74] Emin Ali'ye göre belgelerin ne anlattığını bizim için kolaylaştıran, fermanlar, beratlar arasındaki ilişkileri karşılaştıran diplomatika, tarih yazımımızda uzun zamandan beridir kullanılıyor olsaydı geçmişi değerlendirmemiz daha kolay olurdu.[75]

---

[71] Köprülüzade Mehmet Fuat, "Tarihimizi Nasıl Yazmalıyız", *Ümid*, S. 12, 21 Teşrin-i Evvel 1336 (21 Ekim 1920), s. 4. Köprülü'nün bu makalesi 1920'de kaleme alınmıştır. Ancak yazarın tarihçiliğimizdeki önemini ve makalenin bir kısmının önceki yıllardan alıntılanmış olduğunu düşündüğümüzde burada kullanılmasının bir sakıncasının olmadığı kanaatine ulaşmış bulunmaktayız.

[72] Southgate, *age.*, s. 129.

[73] Emin Ali, agm., s. 516.

[74] *"Sathî bir Arapça ile İslâm târîhini yazmaya heveslenenler olduğu gibi bugünkü Rumcayı bilerek Yunan târîhini yazmaya yeltenenlere tesâdüf edilmektedir. Birçok târîhi hataların sebepleri eski lisânların dilinin tanınmamasından dolayı yapılan yanlışlıklardan kaynaklanmıştır. Vesîka bugünkü lisânlardan biri ile yazılmadığı surette vesîkanın muharrir olacağı lisânın sağlam bir surette bilinmesi târîhi taharrilere pek mantıkî bir surette takaddüm eder."* Agm., *s. 516.*

[75] Agm., s. 516-517.

امید

فکر حیاتی

تاریخمزی ناصل یازابیلیرز ؟

Resim-3. Köprülüzade Mehmet Fuat, "Tarihimizi Nasıl Yazmalıyız", *Ümid*, S. 12, 21 Teşrin-i Evvel 1336 (21 Ekim 1920), s. 4.

XIX. yüzyıla kadar tarihçiler için tarih, siyaset ya da anayasa tarihi olduğundan siyasi yapı hakkında belli bir kanaate ulaşmak yeterliydi. Bu Ortodoks tarih, daha çok politika ile özellikle de ulus-devletlerin dış politikaları ile ilgi olup büyük adamlara odaklanmaktaydı. Buna göre geçmişin bütün diğer kanalları politik kararların malzemesini oluşturmaktaydı.[76] Julien Freund'e (1921-1993) göre XIX. yüzyılın tarihçiliği XVIII. yüzyılın rasyonalizminden farklı olarak entelektüel kuruluşların soyutlanmasını kabul etmiyor, bireyselliğin gelişmesi paralelinde milletin ya da halkın ruhunu realitenin bir anlamı olarak onaylıyordu.[77] Ancak tarih araştırmalarının kapsamında ve hacminde yaşanan artış farklı alanlarda uzmanlaşmayı getirerek toplum, düşünce ve ekonomi tarihlerini mecburi kılmış-

[76] Hobsbawm, *age.*, s. 92.

[77] Julien Freund, *Beşeri Bilim Teorileri*, Çev: Bahaeddin Yediyıldız, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1991, s. 15.

tır.[78] Tarihçinin temel problemi toplumdaki geçmiş duygusunun şekillenişini değerlendirerek bu duygudaki farklılaşmayı takip edebilmektir.[79] Siyaset tarihinin disiplinin ana çıkış noktası olduğu iddiasını sürdürmesi ise artık pek kolay değildir. Çünkü tarih sayısız odaları, kapıları ve koridorlarıyla bir saray haline gelmiştir.[80] Artık zihniyeti yönlendiren duyguların, davranışların, yaklaşımların kitleyi nasıl kontrol ettiğidir. Zamana, acıya, ölüme, aile ilişkilerine ve dinsel geleneklere odaklanan kolektif zihniyet tarihi ideolojilerden farklı bir yön izleyen yeni bir çalışma sahası yaratmaktadır.[81] Monod'a göre kolektif psikoloji de unutulmamalıdır. Kolektif psikoloji toplumun ne arzuladığını değerIendirebilme olanağı sağlar. Çünkü tarih, çeşitli zamanlarda yaşamış insanın hayat tarzını, düşünce tarzını ve mutluluklarını açığa çıkartamaya çalışır. Yani bir takım hareketlerden oluşan eylemler, ifade ettikleri derin hayat nedeniyle önemlidirler.[82] Anlaşılacağı üzere burada bahsettiğimiz zihniyet tarihi, düşünürlerin tarihine değil, toplumsal tarihe hitap eden düşünce tarihidir. Bu düşünce tarihinde bireysel tavırdan ziyade ortaklaşa tutumlar, kuramlardan çok varsayımlar, kanıtlama ve inandırma yöntemleri irdelenmektedir.[83] Aslında insani düşmanlıkların kaynağında tarihin bulunması ve tarihin insanı aklın ve bilimin mutluluğuna ulaştıramaması siyasi tarihin tanımının yenilenmesine yol açarak sosyal bilimlerle daha iç içe, dünya coğrafyasında gezinen yeni tarih anlayışları yaratmıştır.[84] Monod'a göre imparatorlukların tasfiye edildiği yeni süreçte tarih kahramanları, büyük adamları değil halkı yani milleti anlatmalı, buna uygun kütüphaneler, arşivler düzenlemelidir. Ancak bu kütüphaneler ve arşivlerde siyasi tarihe değil milletin ruhunu açığa çıkartacak olan dil, din, edebiyat, ahlak, hukuk, ekonomi ve güzel sanatlar tarihine odaklanılmalıdır. Tabii bu yapılırken Batılı zihniyetin yöntemleri kullanılarak belgeleri oluşturan defterler, fermanlar, beratlar, dergiler, gazeteler toplanıp

---

[78] Tosh, *age.*, s. 144.

[79] Hobsbawm, *age.*, s. 17.

[80] Tosh, *age.*, s. 215.

[81] Salih Özbaran, *Tarih, Tarihçi ve Toplum*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2005, s. 41.

[82] Gabriel Monod, *a.g.e.*, s. 42-43, Ahmet Şuayip psikoloji ile toplum arasındaki ilişkiyi ise şu şekilde anlatmaktadır: *"Halkın, ırkların ruhuna tetebbu eden psikoloji müessesat ve itikadiyatın suret-i tevellüdlerini anlamaya hıdmet etti. Hadisat-ı tarihiyeyi tevlid eden avamil meyanında en mühimi psikolojik avamildir. Bizim hadisata atf ettiğimiz ehemmiyet, kıymet ancak husule getirdikleri intıbaata vabestedir. Bu intıbaat netayicidirki bilahire ilel ü esbab olurlar. Müverrih ve bilhassa rical-i devlete lazım malumat-ı muhtelife-i beşeriyeye tertib edersek ilk derece de ahval-i ruhiyye-i millete halkın temeyyülat ve hamelat-ı hissiyesine temas eden alimler ve tekamül-ü terbiyyet-i beşerriye hakkındaki kanunlar konmalıdır. Bunların ahval-i muhtelifedeki tarz-ı hareketlerinin meftahi ise psikoloji ilminin elinedir."* Bkz. Ahmet Şuayp, *agm.*, s. 21.

[83] Peter Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Çev: Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2005, s. 89.

[84] Özbaran, *age.*, s. 12.

düzenlenmelidir.[85] Bu duruma biraz daha farklı yaklaşan Abdülkerim Akif'e göre, tarih ile savaşlar arasında doğrudan bağ bulunmaktadır. Ona göre tarih, çatışma olduğunda konuşmaya başlamaktadır. Genellikle toplumlardan birisi rahat durmayarak barış içinde bulunan kavimlere saldırdığında, savaşlar, büyük olaylar meydana geldiğinde geçmişe not düşülmüştür. Buradan da şu sonuç çıkmaktadır ki insanların iyi yanlarından ziyade kötü yanlarını tasvir ettiğinden tarih eserlerinde birbirlerini harap eden toplumlara daha çok rastlanır.[86] Savaşlar ile tarih arasındaki ilişkiyi Osmanlı tarihi bağlamında irdeleyen Mehmet Şerif'te at sırtında geçirilen bir tarih yazımından ziyade düşünce, medeniyet ve idareye yönelen bir tarih yazımına dikkat çekmektedir. Bizdeki tarih kitaplarının kanlı savaşlar ve hoyratlıklarla dolu olduğunu belirten yazar, savaşları ile anılan bir Kanuni değil kanunları ile anılan bir Kanuni arzulamaktadır.[87] Fuat Köprülü'de siyasi tarihin konumuna eleştirel yaklaşmakta, Selçuklu zamanın Anadolu'sundan hareketle tarihin sadece siyasi ve askeri olaylardan oluşmadığını Osmanlı öncesi Anadolu'nun dil, din, hukuk, iktisat, sanat, edebiyat gibi noktalardan hareketle de analiz edilmesi gerektiğini savunmaktadır.[88] Gabriel Monod ise konuya şu şekilde yaklaşmaktadır: *"Târîhin asıl vâsıl olmak istediği gaye devirler silsilesi içinde beşeriyet hayâtını olduğu gibi yeniden terkîb ve ihyâ etmektir."*[89] Ahmet Şuayp'a göre ise tarihi metinlerden hükümdarları ve savaşları anlatan hikâyeler çıkartılmalı, modern tarih yönteminin teknikleri ile bir milletin maddi ve manevi hali, fikirleri, eğilimleri, kurumları ve sanata bakış açısı belirginleştirilmelidir. Antik Dünya'yı örnekleyen yazara göre kadim dillerin çözülmesiyle okuduğumuz belgeler sayesinde artık Asurlular, Mısırlılar, Keldaniler, Fenikeliler ve Babilliler hakkında yenilenmiş bilgilere sahibiz.[90]

Düşünceden başka hiçbir şeyin tarihinin mümkün olamayacağını belirten Collingwood, nesneyi inceleyen tarihçinin aslında düşünceyi incelediğini savunmaktadır. Ancak burada bahsedilen konu hakkında düşünülen şey değil düşün-

---

[85] Büyük adam tartışmasını en somut örneği veren Gabriel Monod ise şunları söylemektedir: "*İnkar etmemekle beraber Kleopatra'nın burnu biraz daha kısa olsaydı dünyanın şeklini tebdil edebilirdi gibi bir fikre inanmadığımız gibi Sezar ve Kleopatara'nın hatta Mısır kraliçesi hakkında söylediğimiz burun uzunluğu meselesinin Roma Cumhuriyeti'nin imparatorluğa tahavvülü keyfiyeti kadar bir nokta-i nazara göre lüzumlu vakıalar olduğunu teslim ettiğimiz halde dahi milattan evvelki ilk asırda alemin gidişinin mazhar olduğu inkişafın husulü için ne Kleopatra ve ne de Sezar'ın vücudlarına mutlak surette lüzum olmadığı fikrindeyiz."* Bkz. Gabriel Monod, *age.*, s. 7-8, Köprülüzade Mehmet Fuat, "Tarihimizi Nasıl Yazmalıyız", s. 4.

[86] Abdülkerim Arif, agm., s. 5.

[87] Mehmet Şerif, "Osmanlı Tarihini Yazmak İsteyenlere", *Say-ü Tetebbu*, S. 37, 10 Ağustos 1328(23 Ağustos 1912), s. 9.

[88] Fuat Köprülü, "Selçukiler Zamanında Anadolu'da Türk Medeniyet", *Milli Tetebbular Mecmuası*, S. 5, 1331 (1912/1913), s. 193

[89] Gabriel Monod*, age.*,s.1.

[90] Ahmet Şuayp, agm., s. 19.

me ediminin kendisidir.[91] Bu düzlemde bilimsel, düşünsel gelişmelerin tarihi ile uğraşanlar fikirleri karşılaştırarak değerlendirmeli, bunu gerçekleştirebilmek için zihin gücünün yanında duygu gücüne de sahip olmalıdır. Ayrıca dönemin bilimsel gelişmelerinden, ahlakından, eğilimlerinde, adetlerinden haberdar olarak kanıtlara dayalı bir şekilde olayları değerlendirebilmelidir.[92] Batı tarihçiliği bu noktada düşünceye verdiği önem ile tarihçiliğimizden ayrılmaktadır. Özellikle tarih ile felsefe arasındaki ilişkinin kıtlığıysa bu durumu görünürleştirmektedir. Hüseyin Kazım, Batı'da bir olay üstüne yirmi, yirmi beş tarihçinin çalıştığını, belgelerde, hatıralarda bize gereksiz görülen pek çok noktanın onlar için oldukça gerekli olduğunu belirtmektedir.[93] Felsefe ile tarih arasındaki ilişkiye dikkat çeken bir başka düşünür ise Nafi Atuf'tur (1890-1949). Felsefe tarihi sayesinde düşüncelerin belirginleştiğini savunan Nafi Atuf'a göre geçmişi anlatabilmek için o dönemin fikirlerine düşünce tarihine ve bunlardan hareketle de edebiyat tarihine ve din tarihine hâkim olunmalıdır. Tabii geçmişin gerçeklerini toplayan ve koruyan tarihin, bizzat felsefenin işine yaradığı da unutulmamalıdır.[94]

> *"Târîh-i felsefe had-i zatında müfiddir. Çünkü başka bir asrın tefekkürâtını bilmek en basit fikirlerin nasıl zamanla inkişâf ettiklerini tedkîk etmek dai-i meraktır, aynı zamanda bu târîh diğer tetkîkâta îfâ ettiği muâvenet ve hıdmet dolayısıyla da mühimdir. Bizzât târîh muâvenet eder. Zîrâ bir devirde doğan hâdisâtı izâh için o devirde hükümran-ı efkâra muttali olmak lazımdır. Târîh-i efkâr aynı zamanda bir asrın bir kavmin edebiyât ve dinini de anlatır."*[95]

Bilginin üretiminin ve yayılımının artışıyla beraber kantitatif tarihin önem kazandığını hatırlatan John Tosh'a göre çalışmaların büyük adamların dışına çıkması, Sanayi Devrimi'nin getirdiği ekonomik büyümeyle toplumsal değişme, sayı ve orantıyla ilgili soruların önemsenmesine neden olmuştur.[96] Sosyal bilimlerin yoğun etkisi ile tarihin ekonomiye, toplumsal değişmeye ve gündelik yaşama odaklanması teknolojik yeniliklerle de birleşerek sayıların kullanımını zorunlu kılmıştır.[97] Ahmet Şuayp modern tarih yazımında istatistiğin bu önemini belgelerle özdeşleştirmektedir. Ona göre belgelerin istatistik kullanılarak gözden geçirilmesi, belli bir zaman dilimi içinde ne kadar nikâh, cinayet, kaza, intihar ya da doğum olduğunu ortaya çıkartarak önceden doğru olduğu düşünülenlerin aslın-

[91] Collingwood, *age.*, s. 354-355.

[92] M.A. , "Tarih Nasıl Yazılır", *Şelale,* S. 13, 4 Mart 1913, s. 4.

[93] Hüseyin Kazım, "Bir Mesele-i İlmiye Bizde Tarih-I", s. 55.

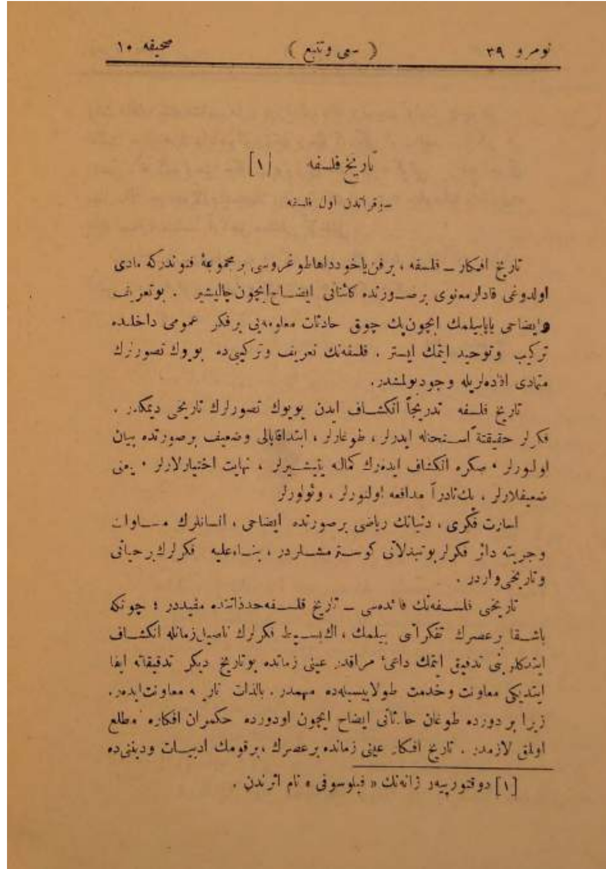
[94] Nafi Atuf, "Tarih-i Felsefe", *Say-ü Tetebbu*, S. 39, 15 Eylül 1328 (28 Eylül 1912), s. 10.

[95] Agm., s. 10.

[96] Tosh, *age.*, s. 169.

[97] Tosh, *age.*, s. 36.

da yanlış olduklarını göstermektedir.[98] *"Meselâ bir sene zarfında ne kadar nikâh, cinayet, kaza, intihâr olacağını ve bu izdivâclardan ne kadar çocuk tevellüd edeceğini bunların vukûundan bir sene evvel söyleyebiliriz. Vâkıâ istatistik usulleri ilm-i cemiyet ve ilm-i iktisâtta bir ehemmiyet-i fevkalâde iktisâp etti."* [99]

نومرو ۳۹ (سعی وتتبع) صحیفه ۱۰

تاریخ فلسفه [۱]

سوقراطدن اول فلسفه

تاریخ افکار ـ فلسفه ، برفن یاخود داها طوغروسی برمجموعهٔ فنوندر که مادی اولدوغی قدار معنوی برصورتده کائناتی ایضاح ایچون چالیشیر . بو تعریف وایضاحی یاپابیلمك ایچون بك چوق حادثات معلومه‌یی برفکر عمومی داخلنده ترکیب وتوحید ایتمك ایستر . فلسفه‌نك تعریف وترکیبی‌ده بویوك تصورلرك متمادی اداره‌لریله وجود بولمشدر .

تاریخ فلسفه تدریجاً انکشاف ایدن بویوك تصورلرك تاریخی دیمکدر . فکرلر حقیقته استحاله ایدرلر ، طوغارلر ، ابتداقابلی وضعیف برصورتده بیان اولنورلر ، صکره انکشاف ایده‌رك کماله ییتیشیرلر ، نهایت اختیارلارلر ، یعنی ضعیفلارلر ، بك نادراً مدافعه اولنورلر ، واولورلر

اسارت فکری ، دنیانك ریاضی برصورتده ایضاحی ، انسانلرك مساوات وحریته دائر فکرلر بو تبدلاتی گوسترمشلردر ، بناءعلیه فکرلرك برحیاتی وتاریخی واردر .

تاریخی فلسفه‌نك فائده‌سی ـ تاریخ فلسفه حد ذاتنده مفیددر ؛ چونکه باشقا برعصرك تفکراتی بیلمك ، الك بسیط فکرلرك ناصل زمانله انکشاف ایتدکلرینی تدقیق ایتمك دائماً مراقلیدر . عینی زمانده بو تاریخ دیگر تدقیقاته ایفا ایتدیکی معاونت وخدمت طولاییسیله‌ده مهمدر . بالذات تاریخه معاونت ایدر . زیرا بر دورده طوغان حادثاتی ایضاح ایچون اودورده حکمران افکاره مطلع اولمق لازمدر . تاریخ افکار عینی زمانده برعصرك ، برقومك ادبیات ودینی‌ده

[۱] دوقتور ریوو زانه‌نك « فیلوسوفی » نام اثرندن .

Resim-4. Nafi Atuf, "Tarih-i Felsefe", *Say-ü Tetebbu*, S. 39, 15 Eylül 1328 (28 Eylül 1912), s. 10.

[98] Tarihe yardımcı bilimler hakkındaki anlatım sınırlı olmakla beraber Emin Ali ile Gabriel Monod'un belirttikleri yeterlidir. Emin Ali konuya şu şekilde yaklaşmaktadır: *"Heykeltraş, resim her nevi eşya (silah, elbise, ev eşyası, meskûkât, madalya, arma…) gibi musavver olan vesikaların tenkidine gelince: Bu gibi vesikaların ameli bir surette müşahede ve tedkikinden meydana gelen bir malumat mecmuasından teşkil eden arkeoloji ve nümizmatik ve heraldike ihtiyaç vardır."* Bkz. Emin Ali*, agm*., s. 517. *"Paleografi eski yazılar ilmi; diplomatik ferman ve beratlar ilmi; epigrafi kitabeler ilmi, sfragistik mühürler ilmi; blazon armalar ilmi, nümizmatik meskukat ilmi; Arkeoloji de mazinin hayatını bize bildiren her nevi abideler ve eşya ilmidir."* Bkz. Gabriel Monod, *age*., s. 12-13, Ahmet Şuayp, agm., s. 23-24.

[99] Ahmet Şuayp, agm., s . 23.

Bu arada tarih ile muhafazakârlık arasındaki ilişki de irdelenmiştir. Toplumsal değişmenin hızı karşısında geçmiş bugünün kalıbı olmaktan çıkmalıdır. Çünkü geçmiş, yeniliğin bir parçası haline gelerek önceden olmuş olayların bir tekrarını değil farklılaşan eylemleri ifade eder. Yani değişim, bir şekilde geçmişin içine sızarak onu dönüştürür.[100] Mehmet Zekeriya'ya göre bir kuşak için yararlı olan deneyimler bir başka kuşak için yarardan çok zarar getirebilir. Geçmiş yıllara has eğilimlerin zamanında yararlı olması gelecekte yararlı olacakları anlamına gelmemektedir. Çünkü ortada ahlakı, gelenekleri, değerleri sürekli değişen bir varlık vardır. Bu düzlemde Mehmet Zekeriya, geçmişin değerlerinin ilerlemenin önüne geçmesinin durağan bir topluma yol açtığını iddia etmektedir. Bugünde yaşatılan geçmiş, geleceğe de hâkim kılınırsa gelişme, ilerleme sorunlarla çevrelenir. Bu nedenle geçmişin değerleri sadece ileri atılırken hatırlayacağımız yadigârlardır. Kısacası ilerlerken geçmişin bugünü dönüştürmesine izin verilmemelidir.[101]

Sonuç

Geçmişin yeniden anlamlandırılmasını sağlayan tarih, Türkiye'de modern bir yöntem olarak her zaman belli sıkıntılarla karşılaşmıştır. Batı'nın Rönesans, Reform ve Aydınlanmanın birikimi ile çevrelenen yeni tarih anlayışı, öncellikle kendi sınırlarını esir eden Orta Çağ mantalitesine karşı mücadele etmiş daha sonra ise kazanımlarının yayılımını izlemiştir. Modernleşme sürecine diğer ülkelere göre daha erken dâhil olan Türkiye'nin bu kazanımdan az ya da çok yararlanmaya çalıştığı aşikârdır. Bugün Türkiye'de tarih metodolojisi üstüne yapılan çalışmaların sayısı ve niteliği tıpkı II. Meşrutiyet yıllarında tarih ve tarihçilik üstüne yapılan çalışmalara benzer durumdadır. 1980 sonrasında tarih metodolojisi çeviri metinlerle gerçekleştirilen yeni bir analiz sürecine girerek günümüz tarih yazımıyla bütünleşmiştir. Ancak bu bütünleşmenin disiplinlerarası ilişkiye ve metinlere nasıl yansıdığı tartışma konusudur. Çevrilen metinlerin teorik anlamda belli bir okur kitlesi edindiği açıktır ama bunların uygulamada ne kadar etkili olabildikleri araştırılması gereken bir konudur. Özellikle eğitim kurumlarımızda ilköğretimden yükseköğretime hatta lisansüstü eğitime kadar uzanan süreçte bir tarih yönteminin uygulanıp uygulanmadığı ya da öğrencinin eleştirel düşünceye ulaştırılıp ulaştırılmadığı soru işaretleri ile çevrelenmiş bir tartışmadır. Peki, tarih metodolojisi Osmanlı zihniyetinde nasıldı? Osmanlı Devleti coğrafyanın zorlayıcılığı nedeniyle Batı ile her zaman iletişim halindeydi. Reformlar yapıldıkça artan bu iletişim XIX. yüzyılda yeni fikirlerin yaygınlaşmasına sebep olarak bireyleri farklılaştırmıştır. Bu durumdan ister istemez tarihte etkilenmiştir. Çünkü her zaman siyasi ve kültürel değerleri ile söz sahibi olmaya çalışan bir toplum geçmişle bağlarının kopmamasını ve yeniden hayat bulmasını ister. İşte Osmanlı

100 Hobsbawm, *age.*, s. 22-23.

101 M. Zekeriya, "Tarih Muzırdır", s. 15.

kültüründe tarih, parlak yılların anılması için hayat bulan bir efsaneler ağıydı. Geçmişin başarılarını ancak tarih hatırlatabilirdi ve bu hatırlatma süreci için öyle karmaşık bir yönteme de ihtiyaç yoktu. Ancak II. Meşrutiyet yıllarında durum değişecektir.

Tarihimizde II. Meşrutiyet yıllarının özel bir konuma sahip olduğu aşikârdır. Bu özel konumdan tarih metodolojisi de yararlanmış; tarihin niteliği ve nasıl yazılması gerektiği irdelenmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere tarih yazımı Türkiye'de her zaman yoğun inceleme alanlarından birisi olmuştur. Ancak basın dünyasının ve demokratikleşmenin önceki yıllardan daha özgür bir ortama kavuştuğu II. Meşrutiyet döneminde gelişkin bir bakış açısının tarih yazımına yön verdiğini görmekteyiz. Tartışılan, eleştirilen ya da kabul gören konular, değerler dergilere, kitaplara, gazetelere yansımış, dönem düşünürleri tarih yazımı hakkında yoğun bir tartışmaya girmişlerdir. Aslında bu değişen, dönüşen bir toplumun kendisini gösterme ihtiyacından kaynaklanan renkli, zengin bir yapıdır. Sonuç itibari ile II. Meşrutiyet döneminden siyasete, topluma, ekonomiye bakıldığında önceki dönemden farklı koşulların hayat bulduğunu, devletin kendisini milliyetçilik etrafında yeniden kurguladığını, eski ile yeni arasındaki çatışmanın belirginleştiğini, kamusal bir düzenin var olmaya çalıştığını görmekteyiz. Tarih yazımı üstüne yaşanan tartışma ise değişen koşulların yazın dünyasında bir şekilde hayat bulduğunu bizlere somutlaştırmaktadır. Çünkü metodoloji üstüne yapılan tartışmalar incelendiğinde fark edilecektir ki yeni tarih karşısında eski tarih yazımı sorunludur.

Tarih ile uygarlık arasındaki ilişki değişen bakış açısının niteliğini görünürleştirmektedir. Artık insanın ya da uygarlığın gelişiminde dini bilginin yerini bilimsel bilgi almış, uygarlığın çeşitli aşamalardan geçerek yavaş yavaş bugüne ulaştığı tarihin ise bu aşamaları değişik yöntemlerle açığa çıkarttığı kabul edilmiştir. Tabii uygarlık ile tarih arasında kurulan bu ilişki, akla ve bilime dayanan verilerin tarih yazımında kullanılmasıyla da alakalıdır. XIX. yüzyıldan Dünya'ya bakıldığında akıl ve bilimin belirgin bir başarı elde ederek fen bilimlerini dönüştürdüğü sosyal bilimlerin de bu farklılaşmadan yararlandığı görülmektedir. II. Meşrutiyet yılları tarih metodolojisi üstüne yapılan tartışmalardan da anlaşılacağı üzere tarih, bilimsel değerleri kendisine özgü yöntemlerle uygulayan bir disiplindir. Artık, tarihi olayların altında yatan nedenler ya da bu nedenlerin yarattığı sonuçlar dini kanıtlara değil, ekonomik, toplumsal, kültürel kanıtlara bağlanıyor, savaşı kazanın komutanın yeteneği ile silah teknolojisi olduğu kabul ediliyordu. Bilimselliğin arkasındaki temel tartışmaysa tarihin doğasında hala var olan gerçeklik ve tarafsızlık sorunudur. Tarih ne kadar bilim olursa olsun bilimselliği aslında gerçekliğe ve tarafsızlığa ne kadar yaklaşabildiği ile orantılıdır. Bu nedenle tarih nesnel bir kontrol mekanizmasına sahip olmak zorundadır. Elbette ki gerçeklik, tarafsızlık sorunu, yararcı bir bakış açısıyla da ele alınmıştı. Özellikle milli tarihin nasıl öğretileceği söz konusu olduğunda tarihe yaklaşımın değiştiğini çocuklara öğretilen tarihin romantik olabileceği ama bilimsel tarihin mutlaka realist olması

gerektiği savunulmuştur. Bunun ciddi bir çelişki yarattığı kesindir. Sonuç olarak tarihin görevi gerçeği, tarafsızca açığa çıkartmak ise çocuklara öğretilen romantik tarihin ne kadar buna katkı sağlayabileceği tartışmalı bir noktadır.

II. Meşrutiyet düşünce dünyasında siyasi tarihinde ciddi şekilde eleştirildiğini görmekteyiz. Fuat Köprülü, Gabriel Monod, Emin Ali, Ahmet Şuayp hepsi de önce vakanüvis geleneğini irdelemekte daha sonra ise büyük adam eksenli siyasi tarihe soru işareti düşmektedirler. Tarih metodolojisinin değişen koşulları toplumun incelenmesini öncelikli hale getirdikçe tarihin geçmişe bakışı da farklılaşmıştır. Bu tarihçilere göre tarih siyasi tarihe odaklandığı kadar toplumu, ekonomiyi, ahlakı, sanatı, edebiyatı, dini ve kültürü de incelemeli farklı disiplinleri teşvik etmeli ve en önemlisi ise bir bilgi havuzu oluşturabilmelidir. Tabii ki tarih, bu geniş çerçeveli incelemeye giriştiğinde neden-sonuç ilişkisinin altında yatanın toplumsal, ekonomik ve kültürel gerçekler olduğu da unutulmamalıdır.

II. Meşrutiyet yılları tarihçilerinin zihninde belge sorunu da yer edinmiştir. Bilimsellik kanıta dayandığından bir bilim olarak kabul edilen tarihinde kanıta ihtiyacı vardı. Bu kanıtı ona sağlayan ise belgeydi. Belgenin nasıl toplanacağı, nasıl tasnif edileceği bilimsel yöntemlerle nasıl kaleme alınacağı ve yorum yaparken, nelerden kaçınılıp nelere dikkat edileceği yoğun bir şekilde ele alınmıştır. İşin açıkçası modern tarih yönteminin temeli hâlâ belgeye dayandığından belgenin niteliği ve niceliği oldukça önemlidir. Post-modern bakış açısının belgeye yaklaşımı her ne kadar farklı olsa da II. Meşrutiyet yıllarında belge gerçekliğin anahtarıdır. Bu nedenle belgelere dayanmayan bir tarih eserinin bilimselliği sıkıntılı, bulanık hatta karanlıktır. Tabii burada II. Meşrutiyet'in tarih yazımındaki özgün konumu da unutulmamalıdır. II. Meşrutiyet yılları az ya da çok bu sıkıntılı, bulanık yapıyı aydınlatabilmek için çabalamış, bir taraftan milli değerlere odaklanan diğer taraftan ise Batı'nın değerlerini ön planda tutmaya çalışan bir birikim yaratmış.

Osmanlı Devleti ile Cumhuriyet arasında bir nevi köprü görevi gören II. Meşrutiyet eski değerlerden yeni değerlere geçişin yarattığı derin farklılaşmaları pek çok konuda olduğu gibi tarih yazımında da yaşamıştır. Edindiğimiz birikimden yola çıkarak şunu söyleyebiliriz ki Cumhuriyet'in hem milliyetçi hem de pozitivist bakış açısı şekillenirken, tarihin nasıl yazılması gerektiği üstüne yapılan tartışmanın belirgin bir konumu vardır. Çünkü Batı'dan örneklenen yeni tarih yazımı, içinde pozitivist dürtüleri saklayarak yeni devletlere milli değerler sağlamaktaydı. Bu arada II. Meşrutiyet yıllarında belirgin bir tarih yazımı var olmakla beraber bunun Cumhuriyet'e ve günümüze ne kadar yansıdığı da düşünülmelidir. Meşrutiyet yıllarında tarih yazımı hakkında söylenenlere çeviri geleneğini dışarıda bırakacak olursak yaptığımız katkının sınırlılığı belirgindir. Hâlâ özellikle eğitim sisteminde siyasi tarihe, kahramanlara gereğinden fazla rol verip toplum tarihinde, düşünce tarihinde ya da kültür tarihinde eksikliklerimiz olduğunu fark edememememiz sorunlarımıza kısa vadede çözüm bulamayacağımıza işaret etmek-

tedir. Belki de tarih yazımı hususunda Fuat Köprülü'yü yeniden ele almak ondan başlayan bir çıkış yolu kurgulamak yararlı olabilir. Edebiyat tarihine, kültür tarihine, düşünce tarihine, iktisat tarihine, toplumsal tarihe daha fazla odaklanan kendi değerlerimiz ile bize eserler kaleme aldıran bir tarih metodolojisi içinde bulunduğumuz sınırlılığı aşmamıza katkı sağlayabilir.

Kaynaklar

Eski Yazı Dergiler

ABDÜLKERİM Akif (1928) Tarih Bir İlim Olamaz, *Güzel Mecmua*, S. 2, 10 (Mart), s. 5-6.

AHMET Şuayp (1324/1908) Yirminci Asırda Tarih, *Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiyye Mecmuası*, S. 1, 15 Kanun-ı Evvel (28 Aralık), s. 11-25.

CELAL Nuri (1917) Tarih Usullerine Dair, *Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası*, S. 34, (Eylül), s. 133-135.

CELAL Nuri (1917), Milli Tarih Tenkidi Tarih, *Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası,* S. 36, 6 Teşrin-i Evvel (6 Ekim), s. 171-173.

EMİN Ali (1918) Tarihte Usul, *Yeni Mecmua*, S. 52, 14 (Temmuz), s. 514-517.

HÜSEYİN Kazım (1325/1909) Bir Mesele-i İlmiye Bizde Tarih-I, *Devr-i Cedid*, S.4, 25 Mayıs (7 Haziran), s. 55-56.

HÜSEYİN Kazım (1325/1909) Bir Mesele-i İlmiye Bizde Tarih-II, *Devr-i Cedid*, S.5, 1 Haziran (14 Haziran), s. 71-74.

KÖPRÜLÜZADE Mehmet Fuat (1331/1912-1913) Selçukiler Zamanında Anadolu'da Türk Medeniyet, *Milli Tetebbular Mecmuası*, S. 5, s. 193-232.

KÖPRÜLÜZADE Mehmet Fuat (1918) Bizde Milli Tarih Yazılabilir mi, *Yeni Mecmua*, S. 22, 6 Kanun-ı Evvel (6 Aralık), s. 427-428.

KÖPRÜLÜZADE Mehmet Fuat (1336/1920) Tarihimizi Nasıl Yazmalıyız, *Ümid*, S. 12, 21 Teşrin-i Evvel (21 Ekim), s. 3-4.

M. (1913) Tarih ve Müverrih, *Şelale*, S. 11, 20 Nisan, s. 3-4.

M. Zekeriya (1327/1911) Tarih Muzırdır, *Yeni Felsefe Mecmuası*, S. 7, 15 Teşrin-i Sani (28 Kasım), s. 10-17.

M. Zekeriya (1327/1911) Tarihin Faidesi, *Yeni Felsefe Mecmuası*, S. 8, 1 Kanun-ı Evvel (14 Aralık), s. 15-16.

M.A. (1913) Tarih Nasıl Yazılır, *Şelale,* S. 13, 4 Mart, s. 2-4.

MEHMET Şerif (1328/1912) Osmanlı Tarihini Yazmak İsteyenlere, *Say-ü Tetebbu*, S. 37, 10 Ağustos (23 Ağustos), s. 8-9.

MONOD Gabriel (1336/1916) Tarihte Usul-I, *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, S. 3, (Temmuz), s. 341-356.

MONOD Gabriel (1336/1916) Tarihte Usul-II, *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, S. 4, (Eylül), s. 439-455.

WEBER Muallim J. (1328/1912) Asırların Panoraması Yahut Tarih-i Kâinata Bir Nazar, *İçtihat*, S. 50, s. 1154-1156.

NAFİ Atuf (1912) Tarih-i Felsefe, *Say-ü Tetebbu*, S. 39, 15 Eylül 1328 (28 Eylül), s. 10-12.

SATI Bey (1324/1908) Tarih ve Hikemiyyat-i Ulum: Ulum-u Tabiyye, *Envar-ı Ulum*, S.1, 28 Ağustos (10 Eylül), s. 9-13.

ŞELALE (1913) Tarih-i Medeniyete Bir Nazar, *Şelale*, S.8, 30 Mart, s. 6-8.

GÖKALP Ziya (1331/1912-1913) Bir Kavmin Tetkikinde Takip Olunacak Usul, *Milli Tetebbular Mecmuası*, S. 2, s.193-205.

GÖKALP Ziya (1338/1922) Tarih İlim mi Yoksa Sanat mı, *Küçük Mecmua*, S. 11, 14 Ağustos 1338 (14 Ağustos), s. 15-16.

GÖKALP Ziya (2009) Tarihte Usul, *Küçük Mecmua-II*, Çev: Şahin Filiz, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yay., Antalya, s. 17-19.

Kitaplar/Makaleler

AHMAD Feroz (1999) *İttihatçılıktan Kemalizme*, Çev: Fatmagül Berktay, Kaynak Yay., İstanbul.

AKAGÜNDÜZ Ümüt (2013) Kadın ve Kadınlığa Dair II. Meşrutiyet Dönemi Dergilerinden Yansımalar (1908-1918), *Folklor Edebiyat*, C. 19, S. 73, s. 63-80.

AKAGÜNDÜZ YİNİLMEZ Seval (2013) Osmanlı Devleti'nde Okutulan İlk Fizik Ders Kitabı: Usûl-ü Hikmet-i Tabiiye (Doğa Felsefesine Giriş), *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, C.2, S.2, s. 58-77.

ARAİ Masami (2000) *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, Çev: Tansel Demirel, İletişim Yay., İstanbul.

ARIKAN Zeki (1985) Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarihçilik, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İletişim Yay., İstanbul, s. 1883-1895.

BABİNGER Franz (1992) *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev: Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1992.

BROSİUS Bernhard (2008) *Tarihin Yapıları: Tarihsel Materyalizme Giriş*, Çev: Nefat Ağırnaslı, Yordam Kitap, İstanbul.

BURKE Peter (2005) *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Çev: Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.

CARR Edward Hallet (2009) *Tarih Nedir*, Çev: Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yay., İstanbul.

COLLİNGWOOD Robin George (1996) *Tarih Tasarımı*, Çev: Kurtuluş Dinçer, Gündoğan Yay., Ankara.

DEMİRCİOĞLU Hakkı İsmail (2012) Osmanlı Devletinde Tarih Yazımının Tarih Öğretimi Üzerine Etkileri, *Milli Eğitim*, S. 193, s. 115-125.

FREUND Julien (1991) *Beşeri Bilim Teorileri*, Çev: Bahaeddin Yediyıldız, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.

HALKİN Leon E. (2000) *Tarih Tenkidinin Unsurları*, Çev: Bahaeddin Yediyıldız, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.

HOBSBAWM Eric (1999) *Tarih Üzerine*, Çev: Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

İGGERS George G. (2007) *Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı: Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme*, Çev: Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.

KUSHNER David (1998) *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Fener Yay., İstanbul, 1998.

MONOD Gabriel (1938) *Tarihte Usul,* Çev: Kazım Şinası Dersan, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

ORTAYLI İlber (1983) Osmanlı Tarih Yazıcılığının Evrimi Üzerine Düşünceler, *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*, Ankara, s. 425-426.

ÖZBARAN Salih (2005) *Tarih, Tarihçi ve Toplum*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.

ÖZCAN Abdülkadir (2013) Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış, *İnsan ve Toplum Bilgisi Dergisi*, S. 1, s. 271-293.

SOUTHGATE Beverley (2012) *Tarih Ne ve Neden: Antik, Modern ve Postmodern Yaklaşımlar*, Çev: Berkay Ekrem Ersöz, Çağdaş Dizdar vd., Phoenix Yayınları, Ankara.

ŞİRİN İbrahim (2000) Osmanlı'da Tarihin Anlam Arayışı, *OTAM*, S. 11, s. 555-574.

TANÖR Bülent (2006) *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, YKY, İstanbul.

TOPUZ Hıfzı (2003) *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, Ankara.

TOSH John (2005) *Tarihin Peşinde*, Çev: Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.

TUNAYA Tarık Zafer (1959) *Hürriyetin İlanı: II. Meşrutiyet'in Siyasi Hayatına Bakışlar*, Baha Matbaası, İstanbul.

ÜSTEL Füsun (2009) *Makbul Vatandaşın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Günümüze Vatandaşlık Eğitimi*, İletişim Yay., İstanbul.